

RECENZE

Andrej GRAČOV,

*Zkáza Sovětského svazu. Vzpomínky účastníka událostí,
které dodnes ovlivňují světové dějiny,*

Praha, Grada Publishing, a.s., 2017, 367 s., ISBN 978-80-271-0662-2.

Česká historická rusistika vytvořila sice v poslední době několik velmi hodnotných prací, které se věnují nejnovějším dějinám Sovětského svazu a postsovětskému období ve východní Evropě, ve srovnání se západní historiografií jich však stále ještě má velmi málo. Nedostatek pocítují zejména čtenáři, kteří by se chtěli hlouběji zamyslet nad alternativami vývoje, před kterými rozpadající se Sovětský svaz a utvářející se Ruská federace stály. Jistou náhradou za to mohou posloužit některé práce zahraničních autorů přeložené do češtiny a vydané českými nakladatelstvími. Zejména ty, které se věnují postsovětskému období, najdeme na českém knižním trhu v celku hojně zastoupené. Problémem ovšem je jejich různorodá, pro běžného čtenáře stěží ověřitelná výpovědní hodnota, násobená skutečností, že nebyly napsány pro české prostředí. Ve svých vyjádřeních tudíž nereflktují českou historickou zkušenost. Skutečnost, že v nich nacházíme pojmy transkribované z ruštiny do angličtiny a z ní do češtiny, což často vede k posunu smyslu, byť české řeči je přístupnější přímý převod z ruštiny, se může zdát jako marginálie. Podobně může působit poznámka, že tím není zpochybněna smyslnost existence takových překladových prací, ale že by bylo více než vhodné, aby byly doplněny alespoň stručným českým komentářem o autorovi a době i prostředí, ve kterém vznikaly. Dvojnásobně to platí o těch pracích, jejichž „rodnou zemi“ bylo východoevropské prostředí. O to více je ovšem třeba uvítat knihu vzpomínek bývalého tiskového tajemníka Michaila Sergejeviče Gorbačova Andreje Serafimoviče Gračova (*1941), jejíhož překladu se ujal přední český znalec ruského prostředí, autor několika knih o něm, spisovatel a novinář Milan Syruček (*1932). Ten také napsal ke knize i doslov, který lze chápat jako redakční ko-

mentář, v němž je v širších souvislostech přiblížena osobnost Gračova a nastíněny její názorové limity i přednosti.

Český překlad vzpomínek Andreje Gračova vyšel „pouhé“ dva roky po dokončení jejich původní ruské podoby. Na české straně je to obdivuhodně rychlý počín, který je třeba kvitovat s potěšením. A to i proto, že jejich autor se jimi snažil přispět do diskuse o reflexi ruské současnosti z ruského pohledu.

Gračovovu knihu lze číst s různými očekáváními: především jako zajímavou literární fabulaci vyjadřující názory konkrétní osobnosti na proměny sovětského a postsovětského období. Ale může být chápána i jako zdroj hodnotných informací přibližujících historická fakta očima přímého účastníka. V obou případech je nutné mít na zřeteli, že máme před sebou svérázný, ale zajímavý „ego“ dokument, který je nástrojem k promyšlení toho, co se ve východní Evropě v konkrétní době dělo. Andrej Gračov se, pochopitelně, soustředí na dobu, kdy ve své politické kariéře stál nejvýše; tedy na závěrečné období působení Michaila Gorbačova ve funkci prezidenta Sovětského svazu. Od toho také odvíjí svá rozsáhlá zamyšlení nad tehdejšími i dnešním světem a nad hledáním kořenů problémů, do kterých se Rusko dostalo. Problémy ovšem spatřuje v celém vývoji Ruska 20. století, především ve vysloveně determinující roli vůdců sovětského státu. Dění v první polovině 20. století pozornost nevěnuje, fenomén Ruské revoluce 1917 je pro něj faktem, o němž není nutné mimo historickou rovinu příliš diskutovat. Nicméně osobnosti Lenina a především jejího působení jako symbolu, se občas dotýká a naznačuje, že kult Stalina nebyl jen jeho dílem. Protože se jedná o „vzpomínky“, Gračov prochází, místy více, jinde méně, stručně celým svým životem a nastiňuje jeho často nelehké peripetie. Utvrzování čtenáře v názoru, že „tehdy byla taková doba a jen stěží bylo možné proti tomu něco dělat“, působí místy, především ve srovnání se zdůrazňováním jedinečnosti reformního úsilí Michaila Gorbačova, až příliš defetisticky. Gračov ovšem ve svých vzpomínkách nezapřel, že se celý život pohyboval na hranici mezi politikou a intelektuálním životem. To, co v naší současné realitě chápeme jako téměř nezbytné propojení, činilo z Gračova v sovětském i postsovětském období téměř výjimku. Jistě je nutné opět připomenout, že se jedná o „ego“ dokument a že, což je přirozené, se autor jeho prostřednictvím snaží ukázat v co nejpozitivnějším světle. Intelektuální zamyšlení a snaha ukázat schopnost takového promyšlení, k takovému obrazu vymezujícímu jej proti „vládě“ finančních oligarchů, jistě patří. Ale bez hluboké znalosti ruské literatury, umožňující autorovi zevrubný vhled do mentality ruského člověka, by to nebylo možné. Citáty z prací různých, nejen ruských a sovětských (především disidentských) autorů prací nejen zajímavě zpestřují, ale dávají i návod

k dalšímu studiu ruského světa, především prostředí ruské inteligence, která tradičně, i v hlubší minulosti, sehrávala specifickou, v jiných zemích často stěží pochopitelnou roli.

Protože Gračov působil jako absolvent Moskevské státní diplomatické akademie často v zahraničí, nešetří ve svých vzpomínkách komentáři o dobovém dění v něm. Českého čtenáře nepochybně zaujme jeho hodnocení událostí v Československu v roce 1968 a jejich porovnání s maďarskými událostmi roku 1956 nebo polskými na počátku 80. let 20. století. Pro toho, kdo by se chtěl zamýšlet nad otázkou, jak bylo možné, že „socialistický“ systém v Rusku a ve druhé polovině 20. století i v ostatních částech tzv. východního bloku tak dlouho přežíval, jsou tyto pasáže bezpochyby přínosné.

Nejen z tohoto důvodu je recenzovaná kniha více než vzpomínkami; je cenným popisem událostí, jež souvisely s rozpadem SSSR a s formováním Ruské federace. V úvodu se dočteme, že „cílem autora je podat svědectví na zobrazovaném procesu minulého století a tak se podílet na skládání jeho mozaikového portrétu“ (s. 9). Přirozeně se soustředí „jen“ na poslední desetiletí existence Sovětského svazu a na události, které vedly k jeho rozpadu. Ono „jen“ je však třeba doplnit skutečností, že Gračov zasazuje dění, jehož byl přímým svědkem, do souvislostí a nabízí tím nejen přímou reflexi událostí, ale i hluboké zamýšlení nad tradicemi Ruska; nad jeho „duší“, dlouhodobým směřováním státu, a života společnosti uzavřené do svých stereotypů.

Gračovovo líčení lze sledovat i jako mimořádné zamýšlení nad možnostmi, schopnostmi ale i osudy ruského reformního hnutí jako alternativy k radikálním změnám revolučního typu. Čiší z nich ovšem beznaděj, silné pochybnosti, ne-li přímo přesvědčení o nemožnosti Rusko obrodit evoluční cestou. Nebo, možná, ano. Ovšem za předpokladu, který vyjde z historické zkušenosti. Tedy z toho, co prosazovalo několik předchozích generací ruských (nikoli sovětských) intelektuálů. Tedy z potřeby relevantního vzdělání celé ruské společnosti. Ale ke škodě věci, Gračov si takto otázku neklade. Jen vzdáleně se dotýká pojmu „relevantní“. Co chápe jako jeho obsah? Přímo neodpovídá, ale dostává se tím k tradiční otázce ruských intelektuálů: „Co Rusko potřebuje?“ Na ni Gračov odpovídá shodně s předchozími generacemi, tedy slovy jednoho z nejvýznamnějších ruských básníků 19. století Fjodora Tjutčeva: „Rusko rozumem nepochopí.“ Od toho pak odvíjí svoje přesvědčení, že právě nepochopení nikoli cílů, ale vůbec možnosti, že Rusko je reformovatelné, je úhelným kamenem toho, co se v ostatním světě bagatelizuje do pojmu „ruská zaostalost“. Vinu za stávající dění v Ruské federaci spatřuje i na straně

západních zemí, především Spojených států amerických. Gračov není stoupencem v dnešním Rusku tak populárních konspiračních teorií o tom, že za všemi problémy stojí Západ a jeho politici. Přesto se snaží prokázat, že vnímání rozpadu Sovětského svazu a s ním spojeného konce sovětsko-americké politicky a ekonomicky mocenské bipolarity, je krajně problematické. Vidí v něm vážné nebezpečí, které podle něj může vzejít z některých islámských zemí nebo Číny. Bude-li se Západ i nadále snažit marginalizovat roli Ruska, Čína nebo islámský svět se proti němu postaví s veškerou svou silou. Ponechme stranou, že Gračov tím směřuje k jedné z oblíbených teorií o misijní roli Ruska, a podotkneme jen, že dalšími realističtějšími rozborů stávajícího světa směřuje Gračovova kniha k zamyšlení nad dalšími osudy nejen Ruska, ba celého světa.

Jako člověk, který měl možnost dobře poznávat i ostatní neruský svět, Gračov předložil svou práci příklad konfrontace, ale i možnosti, či lépe vyjádřeno nemožnosti, vzájemných dialogů. Sám za sebe je jejich stoupencem. Nepochybně pesimisticky ovšem působí jeho vyjádření, že pokud něco světovou diplomacii spojovalo a stále ještě spojuje, pak je to vědomí společného nepřítele. V okamžiku, kdy zmizí, mění se doposud přínosný rys bipolarity v monopolitu, která ústí do jednostranného, často až misijního přesvědčení o nutné cestě stávajícího světa. Dále však Gračov jen naznačuje. Odvolává se na Francise Fukuyamu a další stoupence teorií o konci civilizace.

Gračovovu knihu je třeba studovat. Nikoli „pouze“ číst. Vyžaduje totiž znalosti reálií, které jsou z pochopitelných důvodů (kniha byla primárně určena ruskému čtenáři) zamlčeny. Někdy je tak ovšem činěno i proto, že si její autor netroufá hodnotit. Byl přece po desetiletí příliš vtažený do politického dění, než aby mohl nyní jednotlivosti od sebe oddělovat a až municiozni práci je identifikovat. V tomto směru je třeba vyzdvihnout redakční práci na českém překladu, která se snažila řadu méně srozumitelných vyjádření vysvětlit vlastními komentáři. Gračovovy vzpomínky tedy nejen sdělují a vybízejí k přemýšlení, ale i ukazují, jak kvalitní může být práce redaktorů, aby bylo nepochybně nelehké téma co nejsnáze zpřístupněno českému čtenáři.

Radomír Vlček

Petr KALETA,

Tajemné etnikum z Krymu. Osudy příslušníků karaimské emigrace do meziválečného Československa,

Praha, KLP – Koniasch Latin Press 2015, 423, [1] s., ISBN 978-80-87773-28-4.

Až doposud vesměs slavisticky orientovaný historik Petr Kaleta, zabývající se především česko-jinoslovanskou kontaktologií a (kulturními) dějinami Lužických Srbů, Poláků, Kašubů či Ukrajinců, se ve své poslední knize *Tajemné etnikum z Krymu. Osudy příslušníků karaimské emigrace do meziválečného Československa* zaměřil na nepočtené a u nás spíše málo známé západoturkické etnikum Karaimů (zastarale též Karaitů), jež se vyznačuje jak svérázným náboženstvím (karaimismus lze definovat jako netalmudský judaismus, avšak je známo, že se Karaimové zároveň vždy ostře vyhraňovali vůči Židům i židům, tj. vůči talmudu a rabínskému judaismu, jak o tom svědčí citát z českého článku *Židé karaitští* z roku 1877: „Nenávidí ostatních židů, nechťejí míti s nimi nižádného styku, aniž chtějí býti k nim počítáni. Tohoto podivného národku žije v nynější době pět až šest tisíc duší v Oděse a na Krymu. Jest mezi nimi mnohých statných a rázných postav. Jejich tvar nemá však nic židovského na sobě. Podobají se více Tatarům.“ [s. 62]), tak svébytným národnostním cítěním a jazykem (karaimština patří mezi západokypčacké jazyky a je dnes ohrožena podobně jako dolní lužická srbština: k národnosti se sice ještě hlásí kolem 1500–2000 osob, avšak běžně jazykem hovoří pouze několik málo desítek mluvčích).

Podnětem pro Kaletovu monografii se stal cenný nález korespondence v meziválečném Československu usazených Karaimů s tehdejšími trockým (trakaiským) hachanem (tj. duchovně-světským představeným karaimské obce; název je odvozen od hebrejského slova „chacham“ – mudrc) Serajou M. Šapšalem (1873–1961), který jim při záchraně před nacistickými úřady v protektorátu Čechy a Morava od roku 1939 potvrdil, že nemají židovský původ, a tudíž se na ně nevztahují rasové diskriminační zákony. Tyto materiály, díky nimž se autorovi podařilo rekonstruovat osudy desítek karaimských přistěhovalců do Československa (poprvé Kaleta objev badatelsky vytěžil ve studii *Karaimové jako součást ruské emigrace v meziválečném Československu*, *Český lid* 101, 2014, č. 3, s. 257–277), byly majetkem Marioly Abkowiczové, předsedkyně Svazu polských Karaimů, a dnes jsou uloženy v Knihovně Wróblewských Litevské akademie věd ve Vilniusu. Již po vydání knihy autor představil svůj nejnovější navazující výzkum ve studii *Rodné lokality českých a slovenských Karaimů v carském Rusku z přelomu*

19. a 20. století (Slovanský přehled 102, 2016, č. 2, s. 311–344), jíž dané badatelské téma prozatím uzavřel.

Monografie má tři větší tematické oddíly, kterým je nejprve předeslán *Úvod* (s. 9–18). V něm P. Kaleta nastiňuje obsah a principy vnitřního členění výkladu, stručně komentuje svá metodologická východiska a kriticky hodnotí dosavadní (nepříliš početnou) karaimologickou literaturu české provenience (např. odmítá neseriózní a vědecky neprokázané tvrzení, tradované i v českém prostředí, že se Karaimové za druhé světové války podíleli po boku Němců a ostatních nacistů na vyvražďování židovského obyvatelstva v Bělorusku, v Litvě či na Ukrajině během východního tažení, ale reaguje i na nadsazené informace zcela opačného rázu, kdy se u nás psalo o deseti tisících Karaimech jakožto obětech protizidovské genocidy).

Za karaimologickou propedeutiku bych označil první kapitolu *Karaimové a karaimismus* (s. 19–72), v níž jsou vysvětleny nejdůležitější karaimské realie z oblasti religiózní i světské (včetně charakteristiky jazykové), dále je podán přehled dějin tohoto evropského mikronároda (s úvahami o jeho doposud ne zcela uspokojivě objasněné etnogenezi) a konečně jsou detailněji a systematictěji analyzovány české (v zemském smyslu, tj. včetně zmínek německých), převážně publicistické reflexe o Karaimech a jejich nábožensko-kulturních specifikách v období vymezeném léty 1830–1914.

Druhá kapitola *Emigrace z Ruska a život pod německou okupací* (s. 73–168) mapuje národnostní situaci karaimského etnika v rámci Ruské říše a líčí historii nejlidnatějších karaimských komunit ve východní Evropě (Kyjev, Litva, Volyň, Halič, Červená Rus) od rozpadu Zlaté hordy ve 14. století do roku 1945. Potom je již pozornost věnována karaimským emigrantským diasporám v Evropě, přičemž hlavním ohniskem výkladu je vystěhovalectví do Československa, kdy se karaimské obyvatelstvo stává součástí mohutné přílivové vlny z Ruska, resp. ruské emigrace (tomu nasvědčuje i fakt, že mnozí Karaimové byli poruštěni): celkem P. Kaleta vypátral 56 osob karaimského původu, což v rámci komplexní statistiky znamená, že každý 445. člen této diaspory byl Karaim. Autor též zkoumá mechanismus socializace Karaimů v českém a slovenském prostředí, zejména si pak (vzhledem k charakteru zpracovaných pramenů) všímá jejich vysokoškolských studií (srov. schematickou mapu znázorňující místa a instituce, kde Karaimové v ČSR studovali, s připojeným jmenným seznamem absolventů, s. 136). Závěrečný oddíl prostřední kapitoly sleduje dopad nacistické nadvlády (více v protektorátu než v satelitní Slovenské republice) na menšinový život Karaimů a oceňuje výjimečnou úlohu hachana S. M. Šapšala (viz výše) při záchraně několika desítek osob karaimského původu.

Osudy těchto „zachráněných“ exulantů však po skončení druhé světové války nebyly právě šťastné: část ze strachu před sférou vlivu vítězného Sovětského svazu emigrovala do západní Evropy a část setrvala, čímž se rázem ocitla na nově utvořeném teritoriu tzv. východního bloku. A pro tyto odvážlivce „nastalo velmi těžké období, neboť stigma bílých emigrantů bylo mnohem významnější než dříve a v socialistickém Československu znamenalo pro Karaimy, kteří zde zůstali, značné komplikace.“ S problémy a mnohdy i ostrakizací se setkávali na pracovištích a „omezován byl také život jejich dětí, což se projevovalo hlavně v nemožnosti studovat na atraktivních vzdělávacích institucích, především na vysokých školách“ (obě citace s. 377).

Třetí, nejrozměrnější kapitolu *Cesty a osudy Karaimů usídlených v Československu* (s. 169–375) pokládám za vlastní dřeň monografie. Ve dvaceti šesti různých rozsáhlých biografiích jsou rekonstruovány osudy Karaimů (či celých jejich rodin), kteří našli v meziválečném Československu (s přesahy do 50. let 20. století) svůj nový domov. Autor se dopátral někdy vsuktu pozoruhodných detailů – heuristiku opřel nejen o pečlivý průzkum veřejných i soukromých archivů u nás, na Slovensku, v Litvě, v Polsku aj., ale opíral se také o audiozáznamy vzpomínek, navštěvoval potomky karaimských emigrantů a sám si vyzkoušel práci badatele na poli tzv. orální historie. Mezi portretovanými osobnostmi lze nalézt konstruktéry, inženýry a techniky, geology, železniční komisaře, genetiky hospodářských zvířat, úředníky, specialisty na tukovou výrobu, obchodníky, lékaře, chemiky, ba dokonce dva konvertity k pravoslaví či talentovanou malířku Jevgeniji Chadži-Minašovou (1907–1972), proslulou i ve frankofonním světě pod jménem Génia Hadji-Minache. V souvislosti s ní je nutno vyzdvihnout unikátní a promyšleně vybíraný karaimologický ilustrativní materiál, který tvoří 171 kvalitních reprodukcí fotografií a obrazových dokumentů (mezi nimi jsou nejkrásnější právě díla Chadži-Minašové), jejichž zevrubný popis zabírá dvanáct stran (s. 395–406).

Sluší se zvláště zmínit postavu specialisty na výrobu mozaik (je nazýván „tvůrcem moderní české mozaiky“, s. 171) a překladatele Michaila Mojsjeviče Ajvaze (1904–1994), otce kritikou ceněného i čtenářské přízni se těšícího imaginativního básníka a beletristy, filozofujícího esejisty a překladatele Michala Ajvaze, jehož jméno (a dalších více než dvou desítek příbuzných s tímž příjmením; srov. *Jmenný rejstřík*, s. 412–423) prochází celou knihou jako červená nit. Pro mě coby obdivovatele Ajvazova vypravěčského umění bylo svědectví o jeho karaimských kořenech překvapivým objevem a na tuto doposud málo známou skutečnost zareagoval i server iliteratura.cz, který spisovateli položil otázku, co ho poutá k předkům

a obráží-li se jeho spřízněnost s tímto zanikajícím etnikem v jeho fantaskních textech. M. Ajvaz odpověděl (pro něj příznačným) esejem *Prázdné místo ve světě minulosti*. Michal Ajvaz o svém vztahu k vlastním karaimským kořenům (<http://www.iliteratura.cz/Clanek/35947/ajvaz-michal-prazdne-misto-ve-svete-minulosti>), z něž si dovolím delší citát: „[P]rázdnota karaimské tradice představuje docela dobrý model, jak se vyrovnávat s jakoukoliv tradicí: pojímat tradici jako přítomnou záři nepřítomného, prázdného místa; nechápat tradici jako soubor norem, ale jako tichý hlas, kterým se ozývá jak minulost předků, kterou si v sobě neseme, tak tradice, v nichž se nám představují světy, s nimiž se během života setkáváme; nepřijímat tradice, ani je neodmítat, nechat je působit, rozmlouvat s nimi, naslouchat, co nám říkají o nás samých; nevyklouzat ve jménu jedné z tradic jiné tradice; zajímat se spíše o plody, které se rodí ze setkávání s tradicemi a z jejich rozhovoru, než o kořeny jedné jediné a správné tradice. Mými předky byli nejen judaističtí Karaimové, kteří se podíleli na turkické, židovské a ruské kultuře, ale i jihočeští a moravští katolíci a podle rodinné tradice zřejmě i holandsští protestanti; bylo by nesmyslné chtít mezi všemi těmito tradicemi volit jen jednu, jak to požadují hlasatelé návratu ke kořenům.“ Výsledek Kaletova úsilí je přesně opačný – pomyslné „prázdné místo“ po karaimských emigrantech do Československa se mu alespoň v českém odborném diskursu podařilo zaplnit měrou vrchovatou. Monografie je napsána čtivým a použitavým slohem a má potenciál oslovit tři skupiny eventuálních recipientů – v první řadě karaimology a ostatní minoritology s etnologickým a historickým zaměřením (nikoli ovšem lingvisty, soustředěné na gramaticko-lexikální popis mikrojazyků), zabývající se kulturami a dějinami (evropských) národnostních (popř. náboženských) menšin, dále všechny emigrantology (migratology), specializující se na problematiku ruského exilu v meziválečném Československu, jejíž výzkum u nás probíhá minimálně v posledním čtvrtstoletí velmi intenzivně, a konečně také bohemisty, kteří budou chtít hlouběji pochopit, k jakým kořenům se hlásí uznávaný literát s exoticky znějícím jménem Michal Ajvaz.

Marcel Černý

Michal ŘOUTIL – Petra KOŠŤÁLOVÁ – Petr NOVÁK,
*Katastrofa křesťanů. Likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků
v Osmanské říši v letech 1914–1923,*

Červený Kostelec, Pavel Mervart 2017, 742 s., ISBN: 978-80-7465-254-7.

Uplynulo více než století od začátku první světové války a také od zahájení jedné z nejkrutějších genocid světových dějin. Nikoliv náhodou některé parlamenty a instituce, včetně českého, přijímaly usnesení odsuzující genocidu, jichž se dopustila Osmanská říše na začátku války na arménském obyvatelstvu. Není to celá pravda. Autoři dokládají, že osmanská genocida dopadla v neméně intenzitě také na Asyřany a Řeky, kteří dosud jakoby stáli ve stínu hlavního úderu vedeném proti Arménům.

Odpovědnost za bojové neúspěchy osmanské armády byla svalena právě na Armény a režim je považoval za kolaboranty spolupracující s carským Ruskem. Proto již začátkem roku 1915 byli odzbrojeni a zlikvidováni arménští vojáci sloužící v armádě. Na jaře téhož roku pak přišla „na řadu“ arménská elita. Koncem dubna bylo uvězněno na 750 arménských intelektuálů v Cařihradě. Záhy další v ostatních oblastech Osmanské říše a teror se rozšířil proti celé komunitě. Odhaduje se, že bylo celkem zavražděno asi 1,5 milionů Arménů a statisíce Asyřanů a Řeků.

Tak obrovské tragické události pevně zakotvily v národním dědictví a paměti uvedených národů a staly se rovněž předmětem rozsáhlého historického výzkumu. Nicméně světová historiografie stále fakticky postrádá pokus o komplexní zachycení a osvětlení genocidy. Měli bychom spíše říci, že chyběl. Trojice českých autorů totiž velice zdárně připravila vůbec první pokus komplexně, v celé šíři a v souvislostech, podchytit na akademické úrovni zmíněné události.

Práce *Katastrofa křesťanů* je velmi dobře strukturovaná. V úvodní části knihy, nazvané *Osmanská říše a její křesťanské menšiny*, autoři zmapovali genezi a proměny vztahů Osmanské říše k jejím křesťanským menšinám v průběhu celého 19. století až do roku 1914. Již jen tato část je sama o sobě unikátní. Autoři zde vycházejí z krátkého nástinu historie změn říše v 19. století, od Tanzímatu po vstup do první světové války. Na tomto pozadí studují změny v postavení menšin a hlavně jejich vnitřní vývoj, včetně např. vzniku arménských revolučních stran (s. 60). Autoři osvětlili mj. i příčiny růstu protiarménských a obecněji protikřesťanských nálad v Osmanské říši. S jistým zjednodušením je možné konstatovat, že se jednalo o emancipační procesy v jednotlivých křesťanských komunitách a o spojování těchto komunit s těžkými zahraničně politickými a zvláště vojenskými programy, které

utrpěla Osmanská říše právě ve druhé polovině 19. století. Proto křesťané čelili obviňováním ze spojení s carským Ruskem, ale nejen s ním. Tato obvinění nabyla pak dále na síle po vypuknutí světové války a s prvními válečnými neúspěchy osmanské armády. Možná, že by zde mohla být i krátká zmínka o formování arménských dobrovolnických družin. Ty v síle asi 9 000 vojáků vznikly v rámci ruské armády po začátku první světové války. Na jejich vyzbrojení uspořádala arménská komunita celosvětovou sbírku, což pak sloužilo jako důkaz, pokud ho bylo vůbec třeba, kolaborace Arménů s nepřítelem Osmanské říše.

Genocidu Arménů a dalších národů máme spojenou především s počátkem války, avšak autoři přesvědčivě ukazují, že časový rámec byl výrazně širší. Omezené protikřesťanské pogromy před válkou přerostly po jejím začátku v genocidu, která se však protáhla až do roku 1923. Těmto událostem je věnována druhá a nejobsáhlejší část knihy. Logicky vychází z příprav orgánů Osmanské říše na genocidu, včetně zřízení tzv. Speciální organizace, která řídila a organizovala deportace. V rozsáhlé první kapitole autoři systematicky a důkladně, až na úroveň jednotlivých vilájetů, zdokumentovali průběh deportací a vyvražďování Arménů. Zaznamenávají také jejich odpor vůči postupu Osmanské říše a také politický, ekonomický a náboženský podtext genocidy. Uvedené aspekty by sice patrně vyžadovaly širšího rozpracování, ale samy o sobě jsou námětem pro samostatný výzkum a zpracování.

Obdobným způsobem, byť pochopitelně s ohledem na specifika, autoři podchytili genocidu Asyřanů a Řeků. Svoji analýzu doprovodili množstvím impresivních dobových fotografií a mapkami, jež ukazují směry deportací, ať v rámci jednotlivých vilájetů či v rámci celé Osmanské říše.

Třetí část knihy, jež je nazvaná *Dědictví vyvražďování: život po katastrofě*, zaměřili autoři pozornost na období po masakrech. Zkoumali, mj. jak se promítly do dalšího života a existence dotčených národů, Arménů především. Nejedná se sice o pokus o psychologickou sondu, i když její prvky nepostrádá, ale o podchyzení formativních dopadů na další osudy arménského národa. Jak v Arménii, tak v diaspoře. Součástí výzkumu je také náhled do dalších turecko-arménských vztahů. Zjednodušeně: Turecko dodnes striktně popírá, že se jednalo o genocidu. Podle autorů naproti tomu Arméni považují genocidu a boj za její uznání za „ustavující kód národa“ Arménů. Stejným způsobem sledují rovněž vývoj v případě Asyřanů. Specifikum situace Řeků vyplývalo z řecko-turecké války a z mírové smlouvy. Fakticky násilná výměna obyvatelstva mezi Řeckem a Tureckem vložila spolu s dalšími tehdejšími faktory mezi oba státy až osudné, dodnes trvající latentní nepřátelství, jen mírně skryté pod povrchem relativně klidných oficiálních vztahů.

Náš přehled ukončíme poslední částí knihy nazvané opět symbolicky *Otázky, odpovědi a širší kontext*. Autoři se v ní zaměřili na problémy, jejichž rozbor by ve vlastním textu působil rušivě a nezapadal by do něho. Zkoumali zde proto mj. podíl německého císařství, ale také třeba Kurdů na genocidě. Hlavně ale sledovali odraz represálií v českém dobovém tisku a v arménské či asyrské kultuře a také v řecké literatuře. Stručný rozbor ukončíme odkazem na úctyhodný seznam pramenů a literatury, z něhož autoři čerpali a na odpovídající poznámkový aparát.

Nejsem si jistý, ale myslím si, že předložená práce nemá ve světě obdobný protějšek. Kniha je výtečně zpracovaná, nepouští se do spekulací, má výbornou strukturu a je bohatě dokumentovaná. Je brilantní ukázkou toho, k jak pozitivním výsledkům může vést neformální spolupráce znalých autorů několika různých oborů: religionisty/etnografa (Mgr. M. Řoutil), etnografky/ historičky (Dr. P. Košťálová, Ph.D.) a historika/politologa (Dr. P. Novák, Ph.D.). Domnívám se, že by bylo dobré uvedenou práci navrhnout na ocenění a přeložit do cizího jazyka. Velice by si zasluhovala, aby nezůstala omezená pouze na česko-slovenský jazykový prostor.

Bohuslav Litera

Dušan UHLÍŘ,

Čas kongresů a tajných společností,

Praha, Nakladatelství EPOCH 2017, 440 s., ISBN 978-80-7557-087-1.

Na sklonku roku 2017 se na knižních pultech objevila publikace, která je svým tématem velmi pozoruhodná. Jde o knihu předního znalce na napoleonskou a po-napoleonskou dobu, profesora Dušana Uhlíře, kterou autor zaměřil na evropská opoziční hnutí prvních tří desetiletí 19. století. Především do ní zahrnul ta z nich, která svými kořeny spočívala v zednářství, nebo s ním alespoň měla výrazné souvislosti. Na prvním místě se tak ve výkladu hned za zednářstvím objevilo karbonářství, které bývalo doposud považováno za výhradně italskou záležitost. Zde vystupuje jako široké evropské hnutí, jež navíc zprostředkovává vize i praktické revoluční kroky dalším směrům. Ačkoli samotné zednářství patří k autorsky přitažlivým tématům, v případě činnosti spolků a sdružení, které z něho více či méně vycházely, včetně karbonářství, to neplatí. Ani dějepisceví za hranicemi České republiky analýzami opozičních hnutí v Evropě prvních desetiletí 19. století příliš nehýří. Důvod toho je prostý: Taková práce vyžaduje mimořádnou erudovanost

a zkušenost, stejně jako zvládnutí značného množství pramenů, primární i sekundární literatury. Informace o hnutích, spolcích i jejich aktérech jsou v nich značně roztržité a kusé. Navíc je nezbytné jejich působení vkládat do obecně dějinných souvislostí. V nich se nelze spokojit s politickými okolnostmi. Jde rovněž o ekonomickou a sociální rovinu, stranou pozornosti nelze ponechat formování moderních národů. Provázání dějin idejí a ideologií je dalším nezbytným předpokladem úspěšného zvládnutí dané tematiky. Široká názorová pestrost revolučních spolků a společností nadto musí vést k soustředění na konkrétní osobnosti a jejich vize, stejně jako i na jejich konání.

Metodologií takového typu práce, jakou předložil Dušan Uhlíř, musí její autor prokázat nejen schopnost analyzovat a syntetizovat, ale i prolnout tyto základní metody s porovnáváním, kombinováním a odpovídáním na otázky typu: „proč k tomu či onomu nedošlo?“ Dušan Uhlíř knihou prokázal, že všeho výše uvedeného je schopen. Dokonce i toho, že prolнул obecně dějinný výklad s biografickými sondami, na nichž svoji knihu založil. Škoda jen, že publikace nemá kapitolu, která by kriticky zhodnotila dosavadní práce českého a světového dějepisceví o prvních desetiletích 19. století (nejen o zmíněných spolcích, takových je vskutku málo) a vyzdvihla prameny a primární literaturu, z nichž autor vycházel. Závěrečná pasáž *Výběr z použitých pramenů a literatury* sice dává tušit, z čeho čerpal, nenaznačuje však, jakým názorům dával přednost či by rád dal přednost, pokud by je měl k dispozici, a jaký byl v jeho výkladu poměr mezi základním a aplikovaným bádáním. Lze sice namítnout, že pro běžného čtenáře, kterému je kniha především určena, to není potřebné či snad, že to dokonce příliš (často až neúměrně) knihu rozšiřuje. Objektivní odborné sdělení by však takovou informaci postrádat nemělo. Mělo by přece autorovi jít i o to, nabídnout možnosti jiného či rozvíjejícího pohledu, nebo naopak identifikaci, v čem své předchůdce překonal či uplatnil nový přístup k vytýčené problematice.

Uhlířova kniha je postavena na jednoznačných soudech a tvrzeních. Nezpochybnuje, ani nenaznačuje jiné možnosti výkladu. Snad i z toho důvodu historiografická kapitola absentuje. Na jedné straně lze takový přístup hodnotit pozitivně. Čtenář získává informace typu, „jak to skutečně bylo“. Alespoň podle jednoho konkrétního autora. Nedostává se mu však možnosti dalšího přemýšlení. Výjimkou sice v Uhlířově textu nejsou upozornění na souvislosti či alespoň jisté analogie se současností, ale to je pouze jeden z přístupů, který vede čtenáře k tomu, aby si dějinný proces promýšlel a dospěl k pochopení jeho významu pro současnost.

Hlavní předností publikace je skutečnost, že Dušan Uhlíř čtenářsky přitažlivou formou zaplnil dosavadní badatelskou mezeru. Srozumitelně vysvětlil velmi

složitou problematiku, nad níž je třeba se zamyslet i v souvislosti s událostmi 20. a 21. století. Vycházel z pojednání o monstrózním diplomatickém, ale i kulturně společenském dění, které vzhledem k místu konání získalo název „Vídeňský kongres“. Na něm se během více než půlročního jednání čelných představitelů evropské politiky mezi časným podzimem 1814 a pozdním jarem 1815 rozhodovalo o podobě budoucí Evropy a geopolitických rozměrech jejích jednotlivých zemí. „Nová Evropa“ byla definována jako Evropa po napoleonských válkách, i když se účastníkům kongresu primárně jednalo o vypořádání se se změnami, které přinesla Velká francouzská revoluce. Jeho hlavním úkolem bylo vytvořit pravidla, která by zaručila odvrácení nebezpečí, jež téměř permanentně hrozilo z radikálně opozičního dění propukajícího v různých částech Evropy.

Uhlířova kniha ve všech svých pasážích prokázala iluzornost této vize, stejně jako skutečnost, že opoziční akce vůči absolutistickému státně politickému, léty zakonzervovanému, modelu měly svoje kořeny hluboko v 18. století, aby si v následujícím období udržely svoji kontinuitu, dále se rozvíjely a vlivem nových okolností se modernizovaly. A to nikoli pouze v některých zemích. Dušan Uhlíř upozornil na jeho mezinárodní souvislosti a na vzájemné vazby, které sice leckde získaly národnostní či státně specifické znaky, avšak ve své podstatě si udržely obecnou podobu, a tudíž i vzájemné konotace. Uhlíř k tomu ukázal, že opoziční hnutí vlastně od sebe „opisovaly“, jedno podněcovalo druhé a tvořily jistý celek, který nejen jednotlivostmi, ale i svou podstatou narušoval systém, jež se snažili udržovat koryfeje evropské politiky vedení rakouským kancléřem Klemensem Lotharem Metternichem a ruským imperátorem, carem Alexandrem I. Pavlovičem, resp. jeho následovníkem, imperátorem, carem Mikulášem I. Pavlovičem.

Autor postavil výklad na chronologickém a geopolitickém kritériu. Linii odvinul od již zmíněného Vídeňského kongresu přes aktivity Svaté aliance, Čtyř a Pěti aliance, jednotlivé jimi organizované kongresy, po revoluční vystoupení opozičních sdružení a spolků v německých a italských zemích, na Balkáně, polských zemích i v ruském impériu. Závěr publikace nekoncipoval jako pouhé shrnutí dosavadního výkladu, ale i jako naznačení dalšího mezinárodně politického trendu směřujícího k nové vlně revolučního dění v Evropě, konkrétně na počátku 30. let 19. století, kdy došlo k revolucím ve Francii, Prusku, Belgii a ruském Království polském.

Zvláště kniha, která je zpracována jako kapitola obecných dějin a upřednostnila proto syntetizující přístup vlastní tomuto historiografickému oboru, jsou její exkurzy do české minulosti. Zejména se jedná o představení některých osobností, které byly českého původu nebo i na českém území působily a měly vazby k zed-

nářství, karbonářství či jiným opozičním směrům typu Mladé Itálie. Pozitivní stránka tohoto přístupu spočívá v naznačení vlivu obecně dějinných skutečností a jejich konkrétních události či osobností na české prostředí, stejně jako v prokázání, že tzv. české národní obrození, přesněji, v duchu moderního historiografického paradigmatu, formování moderní české národní identity, se neodehrávalo podle modelu, který před více než deseti lety definoval historik Dušan Třeštík formulací „vymysleti národ“, ale vzájemným působením národně identitních myšlenkových a politicko-civilizačních faktorů. Historičtí bohemisté však mohou knize vyčítat povrchní přístup a nedostatek zevrubné analýzy k prokázání tezí, které v této souvislosti Dušan Uhlíř předložil. Problémem je i jistá nevyváženost těchto pasáží textu, která plyne z nemožnosti v tak široké materii zjistit a prokázat všechny skutečnosti stejnoměrně a ve všech mezinárodních souvislostech.

S poslední poznámkou souvisí i kritická připomínka, která má pro obdobné práce, zabývající se obecně historickým děním, širší platnost. Zatímco vývoji západoevropských zemí je v knize věnována vcelku zevrubná pozornost, popis Ruského impéria prvních desetiletí 19. století je sevřený do zjednodušených, většinou tradičních klišé, odvíjejících se od tvrzení o carské despotii. Přitom Rusko v prvních dvou desetiletích 19. století, tedy v době panování imperátora, cara Alexandra I. Pavloviče (1801–1825) procházelo velmi výraznými proměnami. Velký vliv na něj mělo dění ve Francii v 90. letech 18. století a války s Napoleonovými vojsky. Rozhodně nešlo jen o to, že někteří ruští důstojníci během svého pobytu za hranicemi Ruského impéria poznali jiné podmínky života. Velmi důležité byly zejména identitní proměny, které oproti dřívějšímu období, kdy bylo možné vztahovat ruské „národní“ uvědomění výhradně k elitě společnosti (šlechtě), ovlivnily širší kruhy. Nemalou roli přitom sehrála ruská pravoslavná církev. Pravda, ta často ve svém tradičním negativním vymezování se vůči katolické Evropě. Nic z toho ovšem není v knize ani náznakem řečeno. Děkabristé jsou popisováni výhradně jako vojenská záležitost západoevropského „vývozu“. Skutečnost, že se jednalo o součást postupného „probouzení se“ celku tzv. rasočinské, tedy svým stavovským ruským původem často již i jiné než čistě šlechtické inteligence, je zcela ponechána stranou. Popis pasáží o Rusku se v podstatě drží půl století zaběhlého pohledu českého historika Milana Švankmajera o imperátorovi, carovi Mikuláši I. Pavloviči jako o „četníku Evropy“ a jeho vlivném ministrovi hraběti Alexeji Alexejeviči Arakčejevovi jako neschopném superkonzervativním vykonavateli carovy samoděržavné vůle. Ruská společnost je chápána jako zcela pasivní, po staletí se neměnicí, do sebe uzavřená veličina, která ani není ochotna uvažovat o tom, že by mohla tuto svoji pozici změnit.

V souvislosti s Uhlířovou knihou ovšem mějme na paměti, že se nejedná o cílenou sondu do ruského prostředí. Děkabristické hnutí v ní není ústředním problémem. Je v ní o něm dokonce pojednáváno jen proto, aby bylo naznačeno, že se v této době „něco“ dělo i na východě Evropy. Proto uvedené kritiky toho, jak je dění v Ruském impériu popisováno, nelze definovat jako největší problém knihy. České výklady obecných dějin tradičně strádají neduhem hodnotit podle tzv. západních vzorů. Je úkolem odborníků na rusistickou problematiku, aby vysvětlili skutečnou minulost Ruska a pohledy na ni na základě Rusku vlastních hodnot. Nelze od knihy soustředěné na jiné problémy očekávat, že vše zevrubně, všestranně a „sine ira et studio“ vysvětlí. Problémem knihy je podle mého názoru něco jiného. Tím je skutečnost, která již byla naznačena. I v jiných pasážích, než jsou ty, jež jsou věnovány Rusku, autor předkládá jednoznačná tvrzení, neuvádí odlišnost pohledů a nenabízí odkazy na další literaturu. Někde se alespoň v textu objevují slova typu „Jaroslav Šedivý zpracoval ...“. Ta ovšem jsou jen zajímavým zpestřením, nikterak neukazují, co je výsledkem vlastního Uhlířova analytického bádání. Spíše autorův podíl ještě více degraduje, neboť vyvolává zdání, že za rámec této publikace např. v případě knihy Jaroslava Šedivého o děkabristech, nešel. Jako marginálii k tomu ještě podotkneme, že obvykle uváděné a v knize rovněž užitě datum vzniku Šedivého práce, rok 2000, není přesné. Šlo o její druhé vydání, první vzniklo na konci 60. let 20. století, resp. vyšlo pod jménem Ivetty Heřtové v roce 1977 pod názvem *Pokořená revoluce*. Z ještě marginálnějších připomínek zmiňme rovněž, že pro odbornou historickou literaturu nepřijemným „zpestřením“ Uhlířovy knihy je autorova občasná snaha zdramatizovat výklad použitím přítomného a v některých případech i budoucího času. Dokonce někdy je tak činěno i v jednom odstavci, v němž najdeme poklidný přirozený výklad ve smyslu minulého děje, aby se najednou rázně vstoupilo do přítomnosti. Tato výtka neplatí o citátech, které nejenže knihu činí čtivější, ale i hodnověrnější. Škoda, že ani v těchto případech se čtenář nedozví, z jakého pramene autor čerpal.

Přes uvedené připomínky je třeba knihu Dušana Uhlíře *Čas kongresů a tajných společností* nejen přivítat, ale i vysoce pozitivně hodnotit. Ukazuje doposud málo probádané či zcela neznámé skutečnosti, zasazuje je do vzájemných souvislostí a představuje první desetiletí 19. století jako dobu mimořádně bouřlivou, v níž vize o harmonii, které měly dominovat pasáže svatoalianské smlouvy, byly pouhou chimérou, za níž se skrývalo neuvěřitelné množství problémů a vizí o zcela jiném než pouze tradičně absolutistickém (samoděržavném) světě.

Radomír Vlček

Tony JUDT,

Penzión spomienok,

Bratislava, Vydavateľstvo občianskeho združenia Projekt Fórum 2015, 260 s.,
ISBN 978-80-971935-0-8.

Tony Judt (1948–2010) patril k najvýznamnejším historikom dejín 19. a 20. storočia a v posledných dvoch desaťročiach svojho života sa zaradil medzi uznávaných vzdelancov. Ako historik začínal dejinami francúzskeho socialistického hnutia, následne sa zaoberal dejinami intelektuálov a nakoniec sa venoval súhrnným historickým prácam. Jeho verejná angažovanosť sa zamerala na odsúdenie invázie do Iraku v roku 2003 a na kritiku politiky štátu Izrael a amerických Židov, pričom sám bol Židom. Zároveň bojoval proti antisemitizmu. Najviac ho preslávili knihy *Nedokonalá minulosť. Francúzski intelektuáli, 1944–1956*¹ a *Povojnová Európa. Dejiny po roku 1945*.² Bol známy aj svojimi esejami na rôzne spoločenské a historické témy, ktoré uverejňoval v časopise *The New York Review of Books*. Vyznal sa v dejinách strednej a východnej Európy. V *Povojnovej Európe* popisoval aj slovenskú problematiku, vedel po česky a poznal sa s Václavom Havlom.³

Recenzovaná kniha *Penzión spomienok* vznikala na konci Judtovho života, kedy autor, postihnutý nevyliciteľnou chorobou nervového systému, ochrnil postupne na celom tele.

Nebola jedinou, ktorú Judt počas choroby napísal, alebo nadiktoval. Boli to ešte politická výzva *Zle se vede zemi* (česky: Praha 2011) a rozhovor s Tymothym Snyderom *Intelektuál ve 20. století* (česky: Praha 2013).

-
- 1 Tony JUDT, *Past Imperfect. French Intellectuals, 1944–1956*, Berkeley – Los Angeles – London 1992, česky: Idem, *Falešné ideje, cizí krev. Francouzská inteligence 1944–1956*, Praha 2018. Vďaka kritickým postojom voči francúzskym intelektuálom, vyjadreným v tejto knihe, sa Judt stal v 90. rokoch 20. storočia v Paríži neželanou osobou. Jiří PEŠEK a kol., *Napříč kontinentem soudobých dějin. Evropská historiografie po konci Studené války*, Praha 2013, s. 26. Názvy Judtových kníh budem v hlavnom texte uvádzať v slovenskom preklade. Pokiaľ boli preložené do slovenčiny, tak v slovenčine, ak existuje iba český preklad, tak v češtine.
 - 2 Slovensky T. JUDT, *Povojnová Európa. História po roku 1945*, Bratislava 2007. Slovenské vydanie poznačil slabý preklad, český je lepší. Česky: Idem, *Poválečná Evropa. Historie po roce 1945*, Praha 2008.
 - 3 Základné životopisné údaje pozri v Jiří LACH, *Tony Judt a jeho přístupy k soudobým dějinám*, Český časopis historický 112, 2014, č. 1, s. 70–84; Tony JUDT – Timothy SNYDER, *Intelektuál ve dvacátém století. Rozhovor Timothyho Snydera s Tonym Judtem*, Praha 2013; taktiež v recenzovanej knižke, ktorá vyšla v češtine ako *Penzion vzpomínek*, Praha 2016. Slovenský preklad *Penziónu spomienok* sa naopak podaril viac než český.

Penzión spomienok je ťažké žánrovo vymedziť, obsahuje viac ako dve desiatky kratších textov, ktoré sú niečím medzi autobiografiou, kritickou esejistikou a dejinými glosami. Tieto eseje, alebo fejtóny, ako ich Judt nazval (s. 15), vznikali na smrteľnej posteli. Nehybný a takmer úplne ochrnutý muž zistil, že prehrabávanie sa vlastnou minulosťou mu pomáha zaspáť, o čom sa dozvedáme v esejí *Noc* (hlavne s. 34–35). V esejí *Penzión spomienok* zisťujeme, ako si Judt pomáhal tieto myšlienkové cesty rekonštruovať. Inšpiráciu našiel v pamäťových technikách ranonovovekých mysliteľov a cestovateľov. Tí uchovávali vedomosti vo vymyslených palácoch, ktoré Judt považoval za moc okázalé. Preto si pre tento účel vybral švajčiarsky penzión, v ktorom ako dieťa dovolenkoval s rodičmi. Všetky tri posledné knihy Tonyho Judta boli vytvorené prevažne na vedomostiach nachádzaných v pamäti (s. 21–29).

Po predslove Martina Šimečku a úvodných esejach *Penzión spomienok* a *Noc* nasleduje súbor dvadsiatich troch úvah rozdelených do troch častí sledujúcich autorovo detstvo, študijné roky a dospelosť. V textoch sa prepájajú situácie z bežného života a intelektuálny odstup. Nechýba humor, irónia a sebaíronia. Judtovo rozprávanie je veľmi otvorené a úprimné. Spomienka na obyčajný život je poväčšine zasadená do určitého historického problému, z ktorého Judt vyvedie morálnu výzvu do súčasnosti (do rokov 2008–2010). V esejí *Odriekanie* tak napríklad porovnáva svoju ekológiu posadnutú rodinu s jeho snahou neplytvať, formovanou vyrastaním v povojnovej Británii, kde bolo do polovice 50. rokov 20. storočia mnoho vecí na prídel. Judt o tomto období napísal, že odriekanie nemalo byť iba „ekonomickým stavom: ašpirovalo tiež na etiku verejného života“ (s. 44). Na záver textu porovnal spoločnosť a politiku éry odriekania s našou érou konzumu a vyvodil morálny záver, že spoločnosť posadnutá komerciou, spoločnosť, ktorá stratila záujem o veci verejné, si nezaslúži lepších vládcov. Preto, „ak chceme lepších vládcov, musíme od nich vyžadovať viac a pre seba žiadať menej“ (s. 46).

Tém, ktorých sa Judt vo svojich spomienkach dotýka je veľa. Bližšie priblížim iba tri a nepopieram, že sa jedná o môj osobný výber, ale verím, že pre pochopenie Judtovho myslenia o dejinách a spoločnosti sú dostatočne reprezentatívne. Začnem dopravnými prostriedkami, ktoré sa v Judtových spomienkach objavujú veľmi často. Zbožňoval autobusy verejnej dopravy, rád sa vozil autom, ale najviac miloval štátne železnice a nádražia a v esejí *Mimetická túžba* sa vyznal z lásky voči vlakom. V nich hľadal samotu a útek pred starosťami (s. 83–84), súčasne pre neho boli prejavom modernej doby a cestovanie vlakmi ho nútilo premýšľať o Európe a jej rozmanitosti (s. 87–88). Železničné stanice ho inšpirovali pre písanie *Povojnovej Európy* (s. 88). Tony Judt však vnímal vlaky a verejnú dopravu aj ako spoločen-

skú hodnotu, podobne ako poštu a poľnohospodárstvo. V jednej prednáške sa vyjadril, že štát má zachovávať aj ekonomicky stratové železničné trate, pretože smerujú do dopravných uzlov, kde sa prepájajú rôzne regióny štátu a tým aj jeho obyvatelia, čo môže upevniť občianske povedomie a súdržnosť. Nádražie a ním „poskytované služby sú tak príznakom a zároveň aj symbolom spoločnosti založenej na zdieľaných aspiráciách“. ⁴ Čím prechádzame k Judtovmu sociálno-demokratickému politickému presvedčeniu. ⁵

Judtov politický postoj je prítomný vo viacerých fejtónoch *Penziónu spomienok* a s najväčším nasadením ho vyslovuje v úvahe *Zotročené duše*. Nadpis eseje parafrázuje názov publikácie poľsko-litovského básnika Czesława Miłosza *Zotročený duch* z roku 1953, ⁶ knižky o vnútornom stave komunistického intelektuála, ktorý hlása, že jediný spravodlivý princíp fungovania spoločnosti je socializmus. Nakoniec uvidí jeho nedostatky, ale vďaka konformite odmieta viditeľné dôkazy a zapiera sám seba. Podľa Judta existuje podobné duševné nastavenie u ľudí vidiacich najmorálnejší spoločensko-ekonomický systém v neregulovanom trhu. Aj oni sa stretávajú s jeho niekedy tragickými dopadmi, ale nespochybňujú svoj svetonáhľad, pretože „nechcú vystúpiť z radu“ (s. 204). Avšak Judtovo sociálno-demokratické stanovisko bolo tiež idealistické. Nepochybne bolo formované detstvom a dospievaním v povojnovej Británii, ktorá, podobne ako západná Európa, zažívala v 50. a 60. rokoch 20. storočia „zlatú éru sociálneho štátu“. Bolo to obdobie spoločenskej stability. Lenže táto spoločenská súdržnosť vznikla za jedinečných podmienok, bola reakciou na katastrofy rokov 1914–1945, ktoré sa nemali opakovať. Generácia ‚68‘ tento spoločenský konsenzus rozbila. (Musím ešte poznamenať, že západoeurópsky povojnový blahobyť mal aj svoje temné tajomstvo, prekryl spomienku na rozsiahlu kolaboráciu s nacistickým Nemeckom.) ⁷ Aj keď Judt ako sociálny demokrat bol idealistom, rozhodne nebol fanatikom rovnostárstva a premýšľal pomerne konzervatívne. Môžeme to vidieť v eseji *Meritokracia*, kde narážal

4 T. JUDT, *Ideální minulost*. Prednáška Tonyho Judta prednesená 19. októbra 2009 na newyorskej univerzite. Dostupné na: <http://salon.eu.sk/sk/archiv/1487>, 11. 2. 2018.

5 Judt neuznával myšlienky ekonómov neorakúskej ekonomickej školy – Ludwiga von Misesa a Friedricha A. von Hayeka, odmietal ekonomické názory Josepha Schumpetera a Karla Poppera, podobne aj ekonóma Petera Druckera. Uznával Johna M. Keynesa. Pozri T. JUDT, *Ideální minulost*. Vedel však akceptovať aj niektoré názory ľudí, ktorí mu myšlienkovy neboli blízki. Ocenil napríklad Schumpeterovu kritiku Marxovej ekonómie. Idem, *Leszek Kotakowski a dějiny marxismu*, *Teologie & Společnost* 4 (12), 2006, č. 6, s. 22.

6 Český Czesław MIŁOSZ, *Zotročený duch*, Praha 1992.

7 Pozri napríklad T. JUDT, *Die Vergangenheit ist ein anderes Land. Politische Mythen im Nachkriegs-europa*, *Transit. Europäische revue*, 1993, Heft 6, s. 87–120.

na úpadok britského školstva, prechádzajúceho „katastrofálnou sériou ‚reformier‘, ktoré si kládli za cieľ potlačiť dedičstvo elitárstva a uzákonit ‚rovnosť‘“ (s. 166).⁸

Samozrejmom súčasťou Judtových spomienok sú názory na charakter historiografie. Obsiahlejšie sa k tejto téme vyjadril v rozhovoroch s Timothy Snyderom,⁹ ale niekoľko jasných a uštipačných poznámok si neodpustil ani v *Penzióne spomienok*. Za základ historického poznania považoval empirický výskum. Príbeh za jeho najzrozumiteľnejšie vysvetlenie.¹⁰ Vystupoval proti postmoderným prístupom, ktoré sú posadnuté „teóriami“, menšinami a útržkovitosťou zbavenou súvislého výkladu. V *Intelektuálu ve 20. století* vysvetľoval príklon historiografie k „teóriám“ a „rámcom“ zneistením humanitných vied, keď ich iné obory začali považovať za málo vedecké. Tento proces začal v USA a západnej Európe v 60. rokoch 20. storočia. „Teórie“ pomohli humanitným vedám zdvihnúť si sebavedomie predstavou o vlastnom metodologickom systéme, rozčlenenom do rôznych podoborov ako vo vedách prírodných.¹¹ Ale „teórie“ viedli k spochybňovaniu vlastných empirických pozorovaní.¹² Judt to presnejšie vyjadril v *Penzióne spomienok* v esejí *Slová*: „čoraz väčšia ‚profesionalizácia‘ vedeckých textov a zúfalstvo, s akým sa predstavitelia humanitných vied uchylujú do bezpečia ‚teórie‘ a ‚metodológie‘ zvýhodňuje zastieranie faktov“ (s. 175). Historiografické diela, ktoré vznikli z „teoretických“ a „kulturologických“ východísk označil vo fejtóne *Kríza stredného veku* za „bombastické tirády“, ktoré ho nudili (s. 189).

Verejne angažovaný Judt sa vo svojich spomienkach dotkol ďalších tém, ktoré sú politicky a spoločensky dôležité a vyjadril k nim podobne rázny postoj ako k plytvaniu, trhovému kapitalizmu a historiografii. Pokračoval v kritike francúzskych intelektuálov,¹³ inteligentne sa vysporiadal s pojmom „gender“ a odsúdil generáciu ‚68‘ (jej britskú a západoeurópsku verziu), ku ktorej sám patril atď. Vela

8 Rozklad školstva v mene „rovnosti“, či lepšie v mene „rovnakosti“, je všeobecný v celej Európe. Pozri Konrad Paul LIESSMANN, *Teorie nevzdělanosti. Omyly společnosti vědení*, Praha 2008; Idem, *Hodina duchů. Praxe nevzdělanosti. Polemický spis*, Praha 2015.

9 Hlavne v kapitole *Spojivosti a fragmenty: evropský historik*, s. 253–285.

10 Medzi historikov, ktorých najviac obdivoval patril Francois Furet. Tento historik rozbil marxistickú interpretáciu Francúzskej revolúcie ako triedneho boja a na rozdiel od rôznych „moderných“, „kultúrnych“ a fragmentárnych výkladov tejto udalosti, vyložil revolúciu celistvo, rozprávačsky, s dôrazom na zmenu politického myslenia a konania. T. JUDT, *Francois Furet*, in: Jennifer Homans (ed.), *When the Facts Change. Essays 1995–2010*, New York 2015, s. 347–354.

11 T. JUDT – T. SNYDER, *Intelektuál*, s. 264–266.

12 Ibidem, s. 266.

13 Niektorých si ale mimoriadne vážil: Léona Bluma, Alberta Camusa, Raymonda Arona a Francois Fureta. O prvých troch napísal knihu *Burden of Responsibility. Blum, Camus, Aron, and the French Twentieth Century*, Chicago – London 1998. K Furetovi pozri T. JUDT, *Francois Furet*.

jeho názorov môže byť mnohým súčasným vedcom a študentom neprijemných, lebo spochybňujú základy ich myšlienkových systémov, či už ide o „pravicový“ ekonomický liberalizmus, alebo „ľavicový“ civilizačný multikulturalizmus a „gender“. Čím v žiadnom prípade nebol šovinistom, ani komunistom (v mladosti síce vyznával marxizmus, ale pomerne skoro sa ho, našťastie, vzdal). Neuznával právne potláčanie menšín a spoločnosť vnímal ako celok a podstatný bol pre neho jej ekonomický a občiansky stav. Jeho spomienkové texty majú obrovské čaro, pretože sú formulované veľmi čistým jazykom a jasnou argumentáciou, ktorá sa vyznačuje ironickým, až ostrým humorom. Kúzlo im dodávajú aj obrovská Judtova erudícia a jeho schopnosť vyvážiť vlastné elitárstvo s pochopením pre obyčajné situácie. Dokázal to bez toho, aby sa vyzývavo povyšoval, alebo z ľútosti pochválil priemernosť.

Po vizuálnej a technickej stránke sa knihe nedá takmer nič vytknúť. Jednoduchá obálka zachytáva Judtovu veľkú lásku, na bielom pozadí sa odrážajú šedivé kontúry viaduktu, po ktorom sa sunie vlak. Preklad Julie Sherwood považujem za vydarený a publikácia je zviazaná do tvrdých dosiek, čo znamená, že bude dobre znášať cestovanie. Ale vidím aj dve chyby. Prvou je umiestnenie vysvetľujúcich poznámok na konci celého textu. Pre čitateľa je pohodlnejšie, keď sú na stránke pod čiarou, alebo aspoň za jednotlivými kapitolami. Za druhú chybu považujem, že chýba Judtova fotografia. Pri knihe pamätí (alebo životopisu) je potrebná, aby si každý, kto zoberie publikáciu do ruky vedel vybaviť tvár „hlavného hrdinu“ a lepšie sa spojiť s textom a životom konkrétneho jednotlivca. Tieto nedostatky nakoniec nemôžu skaziť radosť z čítania spomienok, predložených bystrou hlavou Tonyho Judta. Alebo slovami môjho známeho: „Ako hovorí Roland Barthes: Pôžitok z textu!“

Matej Berlanský

Ilona VAŠKEVIČIŪTĚ (ed.),

Pabaisko mūšis ir jo epocha,

Vilnius, Lietuvos edukologijos universitetas 2017, 424 s.,

ISBN 978-609-471-087-2.

Dne 9. října 2015 se uskutečnila na fakultě historie Litevské edukologické univerzity ve spolupráci s Litevskou vojenskou akademií generála Jonase Žemaitise, mezinárodní vědecká konference pod názvem *Pabaisko mūšis ir jo epocha* (Bitva u Pabaiskasu a její epocha). Konference si připomněla 580. výročí největší středověké

bitvy na území dnešní Litvy. Zprvu je nutno poznamenat, že mezinárodní obsazení na konferenci zastupovali pouze Adam Szweda z Univerzity Mikoláše Koperníka v Toruni a Sergej Polechov z Historického institutu Ruské akademie věd v Moskvě. Zbytek přispívajících tvořili výhradně litevští účastníci konference. Celý sborník je rozdělen do čtyř tematických celků: 1. bitva u Pabaiskasu v písemných pramenech, 2. bitva u Pabaiskasu v dějinách, 3. bitva u Pabaiskasu v archeologických pramenech, 4. bitva u Pabaiskasu v historické paměti. Nebudeme se podrobně zabývat všemi příspěvky, ale především těmi nejdůležitějšími, které přinesly nové pohledy v rámci zkoumání této významné středověké bitvy nebo těmi, jež se v některých bodech dotýkají české historie.

V českém historickém prostředí je tato bitva,¹ která se uskutečnila 1. září 1435, vlivem polské historiografie známa spíše jako bitva u Wilkomierze či Wilkoměře, litevsky Ukmergė.² Pro českou historii je tato bitva významná proto, že zde padl někdejší pretendent na český trůn Zikmund Kaributovič. To, co pro českou historiografii představovala bitva u Lipan, měla pro litevskou historiografii představovat bitva u Pabaiskasu, která se také stala vyvrcholením občanské války v litevském velkoknížectví. Na rozdíl od bitvy u Lipan, která je v českém historiografickém diskursu, nejméně od dob Palackého, zapsána jako jeden z hlavních mezníků českých dějin, je v litevském historickém povědomí bitva u Pabaiskasu zastíněna dřívější bitvou u Žalgirisu (česky Grunwald) z roku 1410. U Pabaiskasu porazila s polskou podporou vojska velkoknížete Zikmunda Kęstutoviče armádu dříve sesazeného velkoknížete Švitrigaily, na jehož straně stálo pro změnu vojsko livonské větve Řádu německých rytířů.

V příspěvku *Pabaisko mūšis ir jo istorinis kontekstas* (Bitva u Pabaiskasu a její historický kontext) litevský historik Tomas Baranauskas s pomocí dobových pramenů, ale také sekundární literatury, podrobně analyzuje politické události, které vedly k bitvě, samotný průběh bitvy a její následky. Zároveň se zde Baranauskas vypořádává s tradiční antipolskou tezí, podle které byl kladným hrdinou „příběhu“ Švitrigaila, jenž byl politickým pokračovatelem velkoknížete Vytautase. Švitrigaila chtěl vybojovat pro Litvu královskou korunu a upevnit litevskou státní samostatnost, zatímco jeho konkurent Zikmund Kęstutovič byl pouhým polským chráněn-

1 O bitvě u Pabaiskasu se v české literatuře dočteme například ve vyčerpávajícím, avšak velice nekritickým a až patetickým článku – Václav ŠTĚPÁN, *Bitva u Wilkomierze (Ukmergė) 1. září 1435*, in: Miloš Drda – Zdeněk Vybíral (eds.), Jan Žižka z Trocnova a husitské vojenství v evropských dějinách: VI. mezinárodní husitologické sympozium: Tábor, 12.–14. října 2004, Ústí nad Labem 2007, Husitský Tábor, suppl. 3., s. 675–706.

2 V litevské literatuře se můžeme také setkat s názvem bitva u říčky Šventoji.

cem. Tuto koncepci prosazoval především litevský prvorepublikový historik a autor monografie o Švitrigailovi Jonas Matusas.³ V marxistické litevské historiografii byl především zvýrazňován boj proti německé agresi,⁴ zatímco v novější litevské literatuře bylo spíše vyzdvižováno ukončení 250 letého boje Litevců s Němci, avšak již bez výraznějšího nacionalistického podtextu.⁵ Podle Baranauskase přivedl k bitvě u Pabaiskasu konflikt mezi Litvou a Polskem, který již začal na Luckém sjezdu v roce 1429, kdy byla nastolena otázka Vytautasovy korunovace, čímž měl započít proces odpoutání se od Polska a porušení polsko-litevské unie. Po jeho smrti došlo zprvu na Litvě k typické dynastické válce. Teprve, když 6. května 1434 vydal Zikmund Kęstutovič privilegia, srovnávající na Litvě pravoslavné šlechtě stejná práva s katolickou, získala propolská strana Zikmunda vojenskou převahu nad Švitrigailou, kterého zase podpořila livonská větev Řádu německých rytířů. Bitva u Pabaiskasu se stala, podle Baranauskase, vyvrcholením této občanské války. Autor také popírá účast velkého husitského vojska v bitvě. „Husity“ podle něho zastupoval pouze Zikmund Kaributovič, který se uchýlil pod ochranu livonských křižáků a snad jen jeho několikačlenný doprovod. Podle Baranauskase celý mýtus v podobě husitského vojska stvořil list anonymního polského duchovního ze září 1435, který na základě zpráv o použití vozové hradby, zmínil jejich přítomnost v bitvě.

V další zajímavé studii ruský historik Sergej Polechov analyzuje zprávy o Litvě z let 1430–1435 z méně známé kroniky lübeckého kronikáře Hermanna Kornera. Kronika, která byla sepsána bezprostředně po skončení událostí, má nejen velký význam pro samotný popis bitvy, ale i pro panorama událostí s ní spojených. Také umožňuje seznámit se s tehdejší propagandou, kterou vedla strana podporující německé rytíře. Z hlediska české historie je zde zmiňován závazek velkoknížete Vytautase, který slíbil vyslat římskému králi Zikmundovi sto tisíc kopiníků (sic!) na pomoc proti husitským heretikům.

Ve druhém oddíle sborníku je velice podnětná stať Valdase Rakutise, ve které se zamýšlí nad vývojem vojenství v litevském velkoknížectví a okolních zemích v letech 1411–1454. Rakutis dochází k zajímavému závěru, že energické a prudké procesy ve vývoji vojenství ve střední a východní Evropě byly vyvolány především dlouholetou expansivní činností Řádu německých rytířů. Po roce 1430 však došlo k ustrnutí těchto jevů, způsobenému hlavně zastavením výbojů německého řádu

3 Jonas MATUSAS, *Švitrigaila Lietuvos didysis kunigaikštis*, Kaunas 1938.

4 Bronius DUNDULIS, *Lietuvos kova dėl valstybinio savarankiškumo XV a.*, Vilnius 1968.

5 Romas BATŪRA, Deimantas KARVELIS, *Kovų istorijos. I knyga: Nuo seniausių laikų iki XX amžiaus*, Vilnius 2009.

a zároveň vládní krizí, která nastala nejen v litevském velkoknížectví, ale i v dalších zemích východní Evropy. Díky chybějícímu „úhlavnímu“ nepříteli si litevské velkoknížectví bez velkého úsilí uchovalo dominanci v regionu, i přes zjevnou stagnaci ve vývoji vojenství. Rakutis se zde také zamýšlí nad úspěchy husitských vojsk, za kterými stála specifická struktura společnosti v českém království a především vysoká duchovní vůle husitů a jejich radikálních bojovníků – táboritů, jejichž kořeny se musejí hledat ve snaze o nastolení náboženské a sociální spravedlnosti a národním odporu proti německým katolíkům. Díky těmto okolnostem nebyly vytvořeny podmínky, aby formy husitského hnutí vznikaly i v jiných státech a u jiných národů, avšak bylo možné české bojovníky najímat jako žoldněře nebo využívat některá jejich technická řešení při bitvách. Jako jeden z příkladů je uváděna vozová hradba, která v letech 1420–1436 značně posílila úlohu pěšího vojska v bitvách.

Za zmínku stojí rovněž článek Gintautase Jakštysy o bitvě u Pabaiskasu v kontextu nejvýznamnějších litevských bitev. Jak jsem již výše naznačil, tato bitva, přestože to byla největší středověká bitva na území dnešní Litvy, nebyla traktována při vytváření novodobých národních mýtů a symbolů. Jako jeden z více příkladů Jakštys uvádí stavbu monumentálního pomníku velkoknížeti Vytautasi v roce 1930 v Kaunasu, kdy po jeho stranách měly být vyznačeny nejslavnější bitvy litevské historie, avšak bitva u Pabaiskasu zde chybí. Jakštys to zde přímo nezmiňuje, ale podle mého názoru byl při vytváření moderního litevského národa vnímán Polák jako národní nepřítel, zprvu podle kritéria etnického a sociálního, později ve 20. století i politického. Jelikož se jednalo o občanskou válku, ve které navíc zvítězila propolská strana Zikmunda Kęstutoviče, nebyl Pabaiskas dlouho zařazen do pantheonu národních bitev, přestože zde došlo ke zničení livonské větve Německého řádu a zastavení jeho expanze.

Třetí část sborníku je věnována archeologii. Vyčerpávající je příspěvek archeologa Manvydase Vitkūnase, který široce popisuje archeologická naleziště v okolí Pabaiskasu. Autor ve svém článku čerpal z archeologických výzkumů, které ještě na konci 19. století probíhaly pod dohledem ruských archeologů, avšak již od meziválečného období do současnosti byly výhradně v rukou litevské archeologie. Na tomto území se nacházejí archeologické památky téměř ze všech prehistorických i historických epoch, od doby kamenné až po novověk. Podle Vitkūnase bylo ve středověku okolí Pabaiskasu řídké osídleno, nacházely se zde rozsáhlé otevřené plochy, které dovolily, aby se zde mohla uskutečnit velká bitva. Větší osídlení nastalo teprve v 15. století, když byl na místě bitvy založen dvůr, městečko a několik menších osad. Od roku 2006 probíhaly u Pabaiskasu archeologické výzkumy, které

měly přesně lokalizovat místo bitvy a zároveň najít hroby zemřelých bojovníků či různé vojenské artefakty. Tyto výzkumy prozatím nepřinesly očekávané výsledky spojené s bitvou, avšak místo toho bylo objeveno několik unikátních starobylých pohřebišť z různých období.

Jedním z těchto unikátních nalezišť bylo pohřebiště Gaiciūnai, o kterém se v dalším příspěvku zmiňuje archeoložka Ilona Vaškevičiūtė. Na místě bylo nalezeno celkem 13 hrobů (4 mužské, 6 ženských a 3 dětské) pocházejících pravděpodobně z druhé poloviny 14. století až 15. století, právě z období bitvy u Pabaiskasu. V hrobech byly nalezeny šperky, části náradí, kovové předměty domácí potřeby (např. nože), zvířecí drápy či keramické nádoby. Díky archeologickým nálezům na pohřebišti Gaiciūnai můžeme přesněji analyzovat, jak žili obyvatelé a současníci bitvy v okolí městečka Pabaiskas. Unikátnost nálezů spočívá ve velkém množství více jak 50 určujících nálezů, neboť podobně objevené hroby z tohoto období nejsou tak bohaté vybavené. Na tuto stať přímo navazuje studie antropoložky Justiny Kozakaitė, která se důkladně zabývá podrobným antropologickým výzkumem kosterních pozůstatků nalezených v uvedených hrobech.

V poslední kapitole sborníku stojí za zmínku článek Dainiuse Vaitiekūnase, který se zabírá ohlasem bitvy u Pabaiskasu v literatuře a umění. Vaitiekūnas prošel několik málo textů, které oslavují tuto velkou středověkou bitvu. Podle něj se nemnohá literární díla o této bitvě vyznačují spíše snahou o konzervativní přístup a osvětovou činnost než novým zhodnocením události, jiným pohledem, či originálním literárním zpracováním. Řídké literární texty napsali většinou literární laici a jsou plné stereotypů a klišé. Spisovatelé se ponejvíce uspokojují pouhým připomenutím události a nesnaží se vzdálit od faktografického historického vyprávění. Na druhou stranu lidoví řezbáři, kteří na počest bitvy vytvořili několik osobitých pomníků – dřevěných sloupů, se alespoň snažili o vyjádření heroičnosti v těchto uměleckých dílech. Na těchto pomnících s dřevorezbami středověkých bojovníků je výborně zdokumentována folkloristická tradice lidového řezbářství.

Celkem šestnáct široce tematicky pojatých studií o různých aspektech bitvy u Pabaiskasu přineslo mnoho nového do stavu bádání o této středověké bitvě. Především na základě dobových pramenů došlo k nové interpretaci bitvy u Pabaiskasu, která již není hodnocena na základě nacionalistické animozity vůči Polákům nebo Němcům. Autoři se ve sborníku shodují, že Pabaiskas byl nejdůležitější středověkou bitvou na území dnešní Litvy, která ukončila několikaletou občanskou válku, stabilizovala poměry v zemi a definitivně podlomila moc livonské větve Řádu německých rytířů. Na druhou stranu, z vojenského hlediska, došlo právě díky utlume-

ní německých výbojů ke stagnaci vývoje ve vojenství. Z archeologického hlediska nepřinesla konference nové poznatky k samotné bitvě, ale na druhou stranu, díky archeologickému průzkumu došlo k odhalení jedinečných středověkých pohřebišť s bohatou výbavou. Přestože konference byla mezinárodní, je škoda, že se jí nezúčastnili odborníci z české nebo německé strany. Stále zůstává velice sporná účast husitského vojska v řadách „litevského husity“ Zikmunda Kaributoviče, který v bitvě zahynul. Také se vkrádá otázka, jak byla ovlivněna říšská politika po prohrané bitvě. Sborník je velkým přínosem pro medievalisty, kteří se zabývají dějinami středovýchodní Evropy. Velkou překážkou k širšímu studijnímu využití je jeho vydání pouze v litevském jazyce, i když v závěru připojená shrnutí obsahu článků, jsou samozřejmě v angličtině.

Jindřich Čeladín

Tadeusz RUZIKOWSKI (ed.),

Pion walki z podziemiem niepodległościowym RBP/MBP 1944–1954,

Warszawa, Instytut Pamięci Narodowej 2016, 483 s., ISBN 978-83-8098-092-1.

Poválečná protikomunistická rezistence v Polsku je téma, které se v poslední době těší značné přízni nejen mnoha významných historiků, ale rovněž i institucí.¹ Lví podíl na historickém výzkumu této problematiky má Ústav národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej, IPN), který se v rámci svých výzkumných projektů zabývá nejenom ozbrojeným odbojem, ale rovněž fungováním represivního aparátu, jehož posláním bylo odpor proti komunismu zlomit. V rámci centrálního projektu IPN *Bezpečnostní aparát v boji s politickým a ozbrojeným podzemím 1944–1956* se 29. března 2012 uskutečnila vědecká konference s názvem *Pion walki z tzw. bandytyzmem RBP/MBP 1944–1954* („Oddělení boje s tzv. banditismem Rezort veřejné bezpečnosti/Ministerstvo veřejné bezpečnosti 1944–1954“), která se sledovanou problematikou zabývala. Po čtyřech letech se čtrnáct příspěvků přednesených na této konferenci stalo součástí stejnojmenné publikace. Téma bezpečnostního aparátu a jeho boje s protikomunistickým podzemím se sice stalo obsahem mnoha stu-

1 Např.: Rafał WNUK – Grzegorz MOTYKA – Adam F. BARAN – Tomasz STRYJEK, *Wojna po wojnie. Antysowieckie podziemie w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1944–1953*, Warszawa-Gdańsk 2012; Łukasz KAMIŃSKI, *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego, żywiołowego oporu społecznego*, Toruń 2004; Kazimierz KRAJEWSKI – Tomasz ŁABUSZEWSKI, *Wykłęci 1944–1963. Żołnierze podziemia niepodległościowego w latach 1944–1963*, Warszawa 2017.

dií, ale žádné dosud nepřinesly tak široký náhled na činnost prakticky všech úrovní bezpečnostních struktur jako právě recenzovaná publikace pod redakcí Tadeusze Ruzikowského.²

Od samého začátku hrály bezpečnostní orgány pro udržení komunistického režimu v Polsku životně důležitou úlohu. Sám Josif V. Stalin údajně konstatoval, že „zavést komunismus v Polsku bylo jako osedlat krávu“.³ Komunisté z Polské dělnické strany (Polska Partia Robotnicza, PPR) sáhli po osvědčeném modelu totalitního mechanismu ze Sovětského svazu. V rámci Polského výboru národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN) vznikl 21. července 1944 Rezort veřejné bezpečnosti (Resort Bezpieczeństwa Publicznego, RBP) pod vedením Stanisława Radkiewicze. Jak ale uvádí někteří autoři recenzované publikace, formování komunistické Bezpečnosti začalo již během války. Jednalo se především o vytváření odpovědných struktur a kádrů, např. v rámci Speciálního samostatného polského batalionu (Polski Samodzielny Batalion Specjalny, PSBS) či přípravy budoucích pracovníků Bezpečnosti ve speciálních školách NKVD v Kujbyševě (dnes Samara) či Smolensku (s. 24). Sovětská pomoc ale musela jít ještě dále, neboť bez aktivní pomoci s likvidací protikomunistického podzemí by se komunistická vláda v Polsku zřejmě neudržela. Dokládá to mimo jiné skutečnost, že v prvních poválečných letech sovětské síly (NKVD, kontrarozvědka Směrš) svým počtem převyšovaly ty polské (s. 29), ale rovněž příklady „polských“ důstojníků sloužících v bezpečnostních orgánech, kteří se stěžii domluvili polsky a v kapse nosili stranickou legitimaci VKS(b). Společným rysem mnohých příspěvků je zdůraznění zásadní role SSSR ve vytváření komunistické Bezpečnosti. V souvislosti s působením sovětských bezpečnostních orgánů v Polsku se pojí mnohé nepřesnosti a dezinformace, které se některých autorům navzdory nedostupnosti příslušných archivních materiálů podařilo vyvrátit (s. 79–80).

O síle odporu proti „lidové“ vládě svědčí vytvoření samostatné organizační jednotky v rámci RBP (I. správa, II. oddělení – pro boj s reakčním podzemím) a od roku 1945 Ministerstva veřejné bezpečnosti (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, MBP), v rámci které vznikla samostatná III. správa – pro boj s ozbrojeným podzemím, úzce spolupracující s dalšími strukturami MBP. Některé z představených životních příběhů osob, které stály v čele centrálních struktur, jako Józef

2 Např.: Andrzej PACZKOWSKI, *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Taktyka, strategia, metody, cz. 1: Lata 1945–1947*, Warszawa 1994; Ryszard TERLECKI, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce 1944–1990*, Kraków 2007.

3 Norman DAVIES, *Polsko. Dějiny národa ve středu Evropy*, Praha 2003, s. 27.

Czaplicki, Jan Tataj, Leon Andrzejewski či tzv. „krvavá luna“ Julia Brystygierová, jsou v mnoha rysech velmi podobné – meziválečná činnost v komunistické straně či přidružených organizacích, zachování oddanosti během války, případně služba v sovětských bezpečnostních silách, armádě či školení. Pro bývalé partyzány z komunistických oddílů (Gwardia Ludowa, později Armia Ludowa) tak zbyly „pouze“ vedoucí funkce vojvodských, okresních či městských úřadů veřejné bezpečnosti (s. 71).

V rámci své specializace se III. správa dále dělila na jednotlivá oddělení, která se sice v průběhu času měnila, ale v podstatě stále obsahovala příslušné sekce (např. bělogvardějci, sanace, Ukrajinci či tzv. „endecja“). Právě činnost Bezpečnosti po linii „národoveckého“ podzemí (obecně odvozovaného od Národní demokracie) je jedním z příkladů konkrétních kroků bezpečnostních orgánů v boji s protikomunistickým podzemím a v souvislosti s jeho likvidací rovněž dokládá některé jeho slabiny, především pak mylnou představu o prozatímnosti „vlády lidu“ a názoru, že polské společnosti se tento režim podaří svrhnout (s. 140). Na tomto místě je vhodné poznamenat, že činnost bezpečnostních orgánů proti organizacím pocházejícím nejen z okruhu „národovců“ se neomezovala pouze na území Polska, ale v rámci emigrantských skupin se aktivně rozvíjela i v zahraničí (např. tzv. aféra Bergu). Vedle členění podle politické orientace podzemních organizací se Radkiewiczův rezort soustřeďoval rovněž na národnostní skupiny (Ukrajinci, Bělorusové, Litevci či bělogvardějci). Jedna z částí práce věnující se dané problematice na území Dolního Slezska dokládá, že ačkoliv bylo organizované podzemí pro vládnoucí režim skutečným problémem, docházelo rovněž k poněkud paranoidnímu a neúspěšnému hledání „reakčních band“ mezi národnostními menšinami.

V případě odbojových organizací vycházejících z největších konspiračních struktur, tedy Zemské armády (Armia Krajowa, AK) a Národní ozbrojených sil (Narodowe Siły Zbrojne, NSZ), již toto hledání bylo mnohem úspěšnější. Aktivita podzemí ale nebyla ve všech částech země na stejné úrovni. Z pohledu vládnoucího režimu patřily např. gdaňské (bydhošťské) a západopomořské vojvodství mezi ty klidnější, avšak každé z poněkud jiného důvodu. V příspěvku, který přibližuje vznik, činnost a obsazení Vojvodského úřadu veřejné bezpečnosti v Bydhošti (Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, WUBP), autor útlum protikomunistického podzemí mj. připisuje masovému zatýkání po příchodu Rudé armády (s. 177–178). Z jiného textu, zabývajícího se štětínským bezpečnostním aparátem, vyplývá, že na tzv. znovuzískaných území (Ziemie Odzyskane) byla hlavním důvodem omezených aktivit absence předchozích konspiračních struktur působících

během války a skutečnost, že příslušníci podzemních organizací se do této nové části Polska spíše přicházeli ukrýt, než rozvíjet odboj.

Rovněž z dalších příspěvků, které jsou součástí recenzované publikace, vyplývá, že v některých částech Polska (Wschowa, Mielc) nebylo protikomunistické podzemí výrazně aktivní, a tudíž i činnost bezpečnostního aparátu měla jisté rezervy. Zcela odlišná situace panovala však na východě země (Lublin), ale i v přilehlém okolí hlavního města či lodžského vojvodství, kde působily dobře zorganizované ozbrojené skupiny převážně navazující na struktury z doby války.

Nejúčinnější zbraní v boji proti „reakci“ se ukázalo agenturní rozpracování podzemí, které sice především v počáteční fázi značně pokulhávalo, ale s postupem času se uplatnilo. Vedle rozvíjení agentury uvnitř podzemních organizací UBP využívalo i velmi drastické metody fyzického násilí při výsleších, v některých případech dokonce i „nájemných vrahů“ (s. 362). Jak je poukazováno na některých místech knihy, bezohledný přístup příslušníků bezpečnostních orgánů nezřídka pramenil nejen z jejich převážně prostého původu, ale rovněž z jejich postavení v poválečné polské společnosti, ve které se doslova cítili být pány nad ostatními (s. 427). Mnohdy tak docházelo k poměrně paradoxní situaci, kdy pachatele nejružnějších přestupků a zločinů v uniformách UBP stíhali partyzáni z řad „band“, jak komunistická propaganda oddíly označovala. Hranice mezi rabováním a rekvizicemi ale byla velmi tenká i v případě činnosti podzemních organizací, což okrajově reflektují i někteří autoři ve svých příspěvcích.

Pro zájemce o poválečnou polskou historii, a konkrétně komunistický bezpečnostní aparát a jeho boj s odbojovými organizacemi, je tato kniha velice přínosným pohledem nejen na formování a činnosti nejvyšších struktur tohoto rezortu, ale rovněž i jeho nižších úrovní, jakožto i úlohu Sovětů při budování Bezpečnosti a likvidaci protikomunistického podzemí. Za přínosné lze rovněž označit seznam použité literatury, která v podstatě představuje bibliografický seznam nejdůležitějších publikací k dané problematice. Nejedná se sice o zcela komplexní a vyčerpávající práci a řada témat si jistě zaslouží mnohem hlubší reflexi (spolupracovníci UBP, trestná činnost příslušníků Bezpečnosti i podzemí atd.), přesto nelze podobné výsledky výzkumných projektů IPN hodnotit jinak než pozitivně.

Adam Zítek

Dan GAWRECKI,

Jazyk a národnost ve sčítáních lidu na Těšínsku v letech 1880–1930,

Český Těšín, Muzeum Těšínska 2017, 286 s., ISBN 978-80-86696-44-7.

Celostátní sčítání lidu, zahájená na území habsburské monarchie v roce 1880, představují jeden z fenoménů v našich moderních dějinách. Diskuse o jejich přínosu a smyslu, jaké se v České republice objevily u příležitosti posledního cenzu v roce 2010, možná nasvědčují o jejich soumraku. Historikům však výsledné statistiky přinášejí celou řadu důležitých údajů o společnosti v českých zemích a bez jejich studia nelze vyslovit obecnější závěry o sociálně-ekonomickém vývoji. Výsledky sčítání představovaly vždy zdroj důležitých argumentů pro současníky. V českých zemích sloužily v diskusích o národnostních právech a stávaly se předmětem ostrých a emočně vyhocených polemik. Zvlášť patrné to bylo v případě Těšínska.

Snad každý historik zabývající se dějinami Těšínska v první polovině 20. století stál před otázkou, kolik zde vlastně žilo Poláků a Čechů. Statistiku mu přitom nemohly dát spolehlivou odpověď. Za habsburské monarchie se sledovala pouze obcovací řeč a nikoli národnost, v Československu zase bylo umožněno se hlásit k národnosti slezské, což národnostní strukturu Těšínska značně zkreslovalo. Zcela oprávněně tak už mnozí současníci, zvláště z řad polské menšiny, přistupovali k prvorepublikovým sčítáním s nedůvěrou.

Kniha jednoho z předních znalců novodobých dějin Těšínska Dana Gawreckého je prvním pokusem o analýzu národnostních poměrů na Těšínsku ve světle statistik, a to v období pro region nejzásadnějším. První sčítání z roku 1880 probíhalo na prahu počínající česko-polské rivality vrcholící sporem o Těšínsko v letech 1918–1920. Poslední meziválečné sčítání z roku 1930, do jehož průběhu se spor stále silně promítal, výklad uzavírá. Je třeba hned v úvodu říci, že ucelený pohled na sčítání jazyka a národnosti na Těšínsku byl velmi potřebný a historiografie jej dosud postrádala.¹ Dodejme současně, že kniha je výsledkem několikaletých výzkumů

1 Jsou k dispozici pouze dílčí studie. Srov. zejména: Ivo BARAN, *Otázka národnosti při československém sčítání lidu na Těšínsku v meziválečném období*, Slovánský přehled 94, 2008, č. 1, s. 15–32; Jan STEINER, *Národnost při sčítání lidu v roce 1930 a její zjišťování na Ostravsku*, Slezský sborník 85, 1987, č. 2, s. 113–131; Jerzy TOMASZEWSKI, *Spisy ludności w Czechosłowacji w 1921 i 1930 r. jako źródło do badania stosunków narodowościowych*, Slezský sborník 106, 1998, č. 2, s. 95–105.

sčítání v habsburské monarchii a meziválečném Československu zpracovaný kolektivem badatelů, jehož byl D. Gawrecki rovněž členem.²

Spory o to, kudy vedla jazyková hranice dělící český a polský živel na Těšínsku, se během 19. století stala v podstatě nedílnou součástí debat a polemik mezi Čechy a Poláky. Do diskusí se zapojovali odborníci i laičtí zájemci a na toto téma brzy vzniklo neuvěřitelné množství různých pojednání. Situaci komplikovala existence místního nářečí, které přebíralo prvky jak z českého, tak polského, respektive i německého jazyka. Nedala se narýsovat jasná jazyková hranice, jako tomu bylo v případě češtiny a němčiny. Argumenty české a polské polonistiky byly přitom často velmi podobné, avšak vždy prezentované z vlastního úhlu pohledu a s ohledem na vlastní zájmy. Jak sám autor poněkud fatalisticky dodává, i dnes lze na základě prostudovaného materiálu „dojít k nejrůznějším závěrům a zdůvodnit téměř cokoliv“ (s. 237).

V úvodních pasážích své knihy D. Gawrecki přibližuje vývoj argumentace jazykovědců a uvádí čtenáře do atmosféry, v nichž se sčítání realizovala. K prvním dvěma z let 1880 a 1890 se nedochovalo příliš písemností. Průzkum zachovaných dokumentů a dobového tisku ukázal, že tyto cenzy nevyvolaly ještě tolik ostrých polemik. Přesto se už tehdy objevily různé agitační články v polských a českých tiskovinách. Zároveň se naskytl příležitost ke srovnávání a samozřejmě i ke sporům o to, nakolik lze obcovací řeč ztotožňovat s národností.

Především zarážely velké přesuny v počtech obyvatelstva některých obcí, které se zdály být až neuvěřitelné. Například v Albrechticích se v roce 1880 k české obcovací řeči přihlásilo 1 029 obyvatel, o deset let později už nikdo. Naproti tomu polštinu za svou obcovací řeč označilo 1 070 sčítaných. V Orlové byla situace opačná. Vysvětlování těchto přesunů bylo různé. V případě Albrechtic uváděli čeští badatelé jako důvod, že se „přeměnila tamní moravská škola na polskou“, jiní zase že lidé byli pod tlakem polských sčítacích komisařů. Podobné argumenty používala i polská publicistika v případě obcí, kde došlo k přesunům v neprospěch polské obcovací řeči. Sám autor tyto přesuny vysvětluje jako důsledky změn místních poměrů „a s tím spojené agitace“. Ta sice tehdy ještě neprobíhala formou masových shromáždění nebo šířením letáků apod., nýbrž zaváděním „polštiny do škol a kostelů, nahrazováním českých učebnic, kancionálů, učitelů i kněží polskými atd“. Myslím,

2 Pavel KLADIWA – Dan GAWRECKI – Petr KADLEC – Andrea POKLUDOVÁ – Petr POPELKA, *Národnostní statistika v českých zemích 1880–1930. Mechanismy, problémy a důsledky národnostní klasifikace*, I. – II. díl, [Ostrava] – Praha 2016. Zde je Těšínsku přirozeně věnováno mnohem méně prostoru. Srov. recenzi od Pavla Cibulky (Slovanský přehled 103, 2017, č. 2, s. 490–497).

že lze souhlasit s názorem autora, že většině sčítaných bylo většinou lhostejné, jaká obcovací řeč jim bude zapsána. Chtěli vyhovět místním autoritám, kterým věřili, a hlavně si nechtěli dělat problémy (s. 238).

Další sčítání již však poznamenala česko-polská rivalita a boj za udržení, respektive rozšíření vlivu na Těšínsku. Je místy až smutné číst, jak ostrými a emotivně velmi vyhraněnými formulacemi se Češi a Poláci na Těšínsku častovali nejen na stránkách různých tiskovin, ale také na agitačních schůzích a shromážděních. Zejména v obcích na jazykové hranici přitom opět docházelo k velkým přesunům počtů obyvatel polské nebo české obcovací řeči. Úřady musely vyšetřit řadu stížností ohledně zapsané obcovací řeči, které buď přišly přímo, nebo se objevily v tisku, či se staly předmětem poslaneckých interpelací na říšské radě. V některých případech bylo shledáno, že sčítací komisaři skutečně nepostupovali správně. Leckdy si ulehčovali práci, protože ne vždy bylo snadné určit obcovací řeč. A tak se stávalo, že někteří evangelíky automaticky zapsali jako osoby s polskou obcovací řečí, katolíky zase s českou. Někdy to však bylo těžké komisařům zazlívát, jestliže na dotazy ohledně obcovací řeči často dostávali nejednoznačné odpovědi (po moravsku, po slezsku, po polsku, po našem, po hermansku, bömisch – s. 67), což bylo charakteristické právě pro obce na jazykové hranici. Jeden komisař se bránil, že je velmi obtížné rozhodnout, zda dialekt je bližší polštině nebo češtině. A tak pokud byla v obci polská škola, zapisoval u sčítaných jako obcovací řeč polštinu (s. 68). Rozsah těchto manipulací, stejně jako jejich dopad na výsledná čísla, lze však jen těžko odhadnout.

Zcela jiné podoby nabývají sčítání v době Československé republiky. Spor o Těšínsko mezi Polskem a Československem, který v lednu 1919 dokonce přerostl ve válečný konflikt, vztahy mezi oběma státy a také etniky velmi zatížil. Arbitrážní rozhodnutí mocností o rozdělení Těšínska z 28. července 1920 Polsko vnímalo jako velkou křivdu. Stejně tak i Poláci, kteří žili na území přiřčenému k Československu, k státu, v němž nechtěli žít.

Zásadní změnou v prvním sčítání po světové válce se stalo uvádění národnosti. Není pochyb o tom – a autor k tomu snáší řadu důkazů – že československá administrativa měla zájem na snížení počtu polské menšiny v československé části Těšínska. Nástrojem se stalo zavedení možnosti hlásit se ke slezské národnosti – *šlonzáctví*. Ta se přitom ještě dělila na Šlonzák – Němec, Šlonzák – Polák a Šlonzák – Čechoslovák. Ti, kteří se přihlásili k těmto národnostem, byli pak připočítáni k hlavním skupinám národností – tj. k Polákům, Němcům a Čechoslovákům. Na první pohled to vypadalo demokraticky, v podstatě každý si mohl najít „svou

kolonku“. Právě ve vytvoření této kategorie autor vidí hlavní příčinu „přesunů“ ve výsledcích sčítání oproti předchozím v neprospěch Poláků. Bez vlivu nezůstala ani skutečnost, že určitý počet Poláků Těšínsko v té době opustil a že zvláště byli sčítáni tzv. cizinci – zejména imigranti z Haliče, kteří neměli na Těšínsku domovské právo.

Počet cizinců sice do příštího sčítání v roce 1930 klesl o 59 %, avšak jak D. Gawrecki upozorňuje, odrážela se v tom nejen politika československých úřadů při udělování občanství. V potaz je podle autora třeba vzít i to, že během let se mohli někteří cizinci odstěhovat, jiní zase přistěhovat, další získali občanství sňatkem, děti získávaly občanství po svých rodičích. Jiní zase nemuseli mít o československé občanství jednoduše zájem. Je tedy zřejmé, že změny v číslech mohlo ovlivnit mnoho faktorů a vlivů, jejichž „rozbor by vyžadoval specializovaný výzkum“ (s. 126).

Přesto lze ve statistikách vysledovat určité tendence. Zejména je patrné, že značný počet cizinců se hlásil k české a slovenské národnosti nebo za české Šlonzáky (Šlonzák – Čechoslovák), ne však za Šlonzáky – Poláky nebo Šlonzáky – Němce. Zcela logicky z toho vyplývá, že od přihlášení se k uvedeným národnostem cizinci sledovali usnadnění získání československého občanství. Na druhou stranu ale autor poukazuje na to, že mnozí přistěhovalci z Haliče byli už natolik asimilováni (většina místo svého domovského pobytu ani nenavštívila), že jejich přihlášení se k české národnosti mohlo být upřímné.

Výnos ministerstva vnitra z 24. ledna 1919 o udělování státního občanství výslovně zmiňoval nutnost zjišťování postojů žadatele k československému národu před 28. říjnem 1918. Mělo se také dbát na to, aby občanství nezískaly osoby „z důvodů politických nebo hospodářských nevíтанé nebo nepohodlné“ (s. 127). V případě Těšínska však situaci ovlivňovalo zvláštní ustanovení velvyslanecké konference z 28. července 1920. Podle něj měly občanství automaticky získat osoby, které měly domovské právo na pozdějším československém území před 1. lednem 1914 nebo na něm bydlely před 1. lednem 1908. Do roka bylo přitom možné se rozhodnout, zda dotyčný bude optovat pro Polsko a vystěhuje se tam. Především však žádný obyvatel Těšínského knížectví a také Oravy a Spiše (o něž se vedl spor paralelně s Těšínskem) neměl být „obtěžován následkem svého politického chování od 28. července 1914“ a zvláště „pro činy související s úpravou nároků politické svrchovanosti aneb následkem úpravy své národní příslušnosti dosažené na základě tohoto rozhodnutí“ (s. 128).

Výnos ministerstva vnitra byl s těmito ustanoveními v rozporu, a jak D. Gawrecki dokládá, úřady žádosti cizinců na Těšínsku o československé občan-

ství důkladně prověřovaly a pečlivě zvažovaly vztah k československým zájmům před rozdělením Těšínska a dokonce i před 28. říjnem 1918. Zajímavým faktem také je, že žádosti byly psány vesměs v českém jazyce a příjmení bývala vesměs počestněna. Naproti tomu žádosti o zbavení československého občanství byly formulovány většinou v polštině.

Udělování státního občanství cizincům na Těšínsku bylo předmětem mnohých stížností poukazujících zejména na zdlouhavé vyřizování. Průzkum jednotlivých žádostí podle Gawreckého ukazuje na to, že zamítavá stanoviska úřady vydávaly nejčastěji z politických a národnostních důvodů. Občanství se neudělovalo také komunistům a kriminálním živlům. K žádostem se vyjadřovaly četnické stanice a obecní zastupitelstva, často však i funkcionáři Slezské matice osvěty lidové.

S ohledem na předchozí události bylo sčítání v roce 1921 často velmi emotivní a docházelo i k napadání komisařů. Takové chování ovšem přinášelo sčítaným komplikace a dlouhá vyšetřování, na jejichž konci byl trest. Opět nebyla nouze o stížnosti ohledně zapsané národnosti, a jelikož se tentokrát sčítala národnost, musely úřady leckdy provádět šetření „téměř genealogické povahy“, aby se dopátraly, jaké národnosti sčítaný byl (s. 158).

Zajímavý je exkurz věnující se sčítáním lidu v polské části Těšínska v letech 1921 a 1930. Je to v podstatě jen stručné přiblížení jeho průběhu a tiskových polemik. Národnostní struktura této části Těšínského Slezska byla totiž tak silně odlišná od té československé, že reálné srovnání není ani možné. K větším sporům mezi Čechy a Poláky zde nedocházelo, neboť první ze jmenovaných nepředstavovali více než jedno procento obyvatelstva (Těšín, Bílsko). Výtky na adresu polských úřadů vznášeli zejména Němci, v jejichž tiskovinách se objevovala obvinění z falšování sčítání a snahy snížit počty Němců. Obecně lze konstatovat, že sčítání zde probíhalo klidněji než na druhé straně hranice. Ještě více to platilo o cenzu z roku 1930.

Naproti tomu v československé části Těšínského Slezska patřilo druhé sčítání v historii meziválečné republiky k těm nejdramatičtějším. Autor velmi výstižně charakterizuje situaci před sčítáním: Státní úřady vystupovaly sebevědoměji a rozhodněji vůči skutečným i doměným nepřátelům československé ideje. Příslušníci polské menšiny se však konsolidovali také, opírali se o své organizace a spolky a neváhali razantněji prosazovat své požadavky. Poláci z Těšínska se zejména snažili dosáhnout zrušení možnosti hlásit se ke Šlonzácké národnosti, v kteréžto kategorii bylo možno hlásit se nejen k národnosti Šlonzák – Polák, Šlonzák – Němec a Šlon-

zák – Čechoslovák, ale také ještě k Šlonzák – Čech. Nepodařilo se to, a jak píše autor, „naivní argumentace [ministerstva vnitra] svědčila spíše o záměru prosazení cest ke snížení počtu státních příslušníků polské národnosti“ (s. 160). Snaha napočítat co největší počet obyvatel české/československé národnosti byla zjevná. Například okresní úřad v Českém Těšíně poukazoval na to, že pokud by nebyla možnost přihlásit se jako Šlonzák a sčítání by si mohli vybírat jen mezi národnostmi polskou a českou/československou, tak by se česky orientované obyvatelstvo „mohlo z obav před Poláky přihlásit raději za Poláky, což by znamenalo velké ztráty pro český živel“ (s. 202). Úřady vydaly podrobné návody pro sčítací komisaře, jak postupovat v případech, kdy by nesouhlasili s požadavkem sčítaného zapsat jinou než československou národnost, a jak v takové situaci argumentovat. Už přípravy provázely protesty ať proti způsobu provádění sčítání (v okrese Český Těšín mělo být uskutečněno prostřednictvím popisných archů), nebo jmenovaným sčítacím komisařům.

Ještě větší počet stížností se objevil během a po provedení sčítání. Poláci je shrnuli v memorandu, v němž obviňovali úřady ze snahy provést sčítání tak, aby byl snížen počet Poláků na Těšínsku. Dokument uváděl několik konkrétních kauz majících dokázat, že sčítání neproběhlo v pořádku. Dan Gawrecki k tomu přidává ještě množství dalších sporných případů podle jednotlivých okresů, jak je zjistil při studiu pramenů. Poláci rovněž požadovali revizi sčítání. Zásadní je autorův závěr: „Čeští sčítací komisaři se snažili napočítat co nejvíce Čechů nebo Šlonzáků-Čechoslováků, nesporně uplatňovali nátlakové metody, přinejmenším ve své lingvistické argumentaci a patrně i v dalších výhrůžkách, které při šetření vehementně popírali“ (s. 190).

Tyto snahy se nakonec ukázaly natolik úspěšné, až to československé úřady vylekalo. Pastí se stala možnost přihlásit se za Šlonzáka. Češi totiž na Těšínsku posílili natolik, že „to mohlo vyvolat obavy ze serióznosti sčítání“ (s. 202), zvláště když polští poslanci poslali vládě protestní memorandum. Úřady proto paradoxně začaly zvažovat úpravu výsledků sčítání ve prospěch protestujících Poláků. Situaci nakonec vyřešil Státní úřad statistický: navrhl, aby z celkového počtu Šlonzáků-Čechoslováků (9 662) bylo 4 479 připočteno k Polákům. Jak autor dodává, toto „žonglování [...] nemělo s odborností nic společného“ (s. 212).

Sčítání na Těšínsku pochopitelně pozorně sledovali i polští diplomaté z konzulátu v Moravské Ostravě. Zajímavé je, že konzul Karol Ripa zaregistroval rozpory mezi Čechy, pokud se jednalo o postoj k polské menšině. Například na valném shromáždění Česko-polského klubu v Olomouci, na které přijel vicekonzul

Rosmański, padala velmi kritická slova na adresu Slezské matice osvěty lidové. Situace byla tedy poněkud schizofrenní. „Z jedné strany tendence potlačovat menšinu, z druhé strany nespokojenost, která se projevuje i u některých Čechů,“ psal Ripa (s. 222).

Sčítání lidu na Těšínsku v letech 1880–1930 představuje zajímavé téma. Z četby knihy vyplývá, že je ovlivňovalo hlavně česko-polské soupeření. Poněkud stranou zůstávala otázka německého živilu. Autor si všímá, že podle statistik v roce 1910 získali kromě Jablunkova a Fryštátu převahu v městech Němci. Větší pozornost (snad s výjimkou Frýdku) však tomu Češi nevěnovali. Přitom hrozba germanizace byla podle D. Gawreckého mnohem reálnější vzhledem k přírůstkům německy mluvícího obyvatelstva. Zastavil ji až vznik Československa a Polska po první světové válce.

Je dobře, že se zpracování tohoto tématu ujal právě D. Gawrecki – historik s hlubokými znalostmi dějin tohoto regionu. Nepřístupuje k sledované látce emotivně, nýbrž věcně, někdy bych řekl až příliš. Zvláště při líčení různých stížností a způsobů jejich řešení autor sklouzává k poměrně monotónnímu popisu, který nečiní četbu snadnou. Osobně jsem postrádal v knize hlubší analýzu sociálního původu sčítacích komisařů. Možná by z takto získaných údajů bylo možné vyvodit další zajímavé poznatky. V knize jsem bohužel nenašel postoj autora k podle mého názoru zajímavým tezím Ivo Barana, který se svého času zamýšlel nad otázkou, kolik žilo v roce 1930 Poláků na Těšínsku. Domnívám se, že pro účely srovnání mohla být také uvedena sčítání lidu v Polsku³ nebo dalších sousedních zemích. Nemění to však nic na závěru, že se recenzovaná kniha – vybavená navíc velmi pěknou obrazovou přílohou (přípravenou Radimem Ježem a Davidem Pindurem) – zařadí mezi zásadní práce o dějinách národnostních poměrů na Těšínsku.

Jiří Friedl

3 V recenzi zmíněný exkurs se týká pouze Těšínska. Je přitom známo, že sčítání z roku 1931 provázely diskuze o jeho výsledcích (část dotazníků z jihovýchodních vojvodství měla opraven zápis jazyka z ukrajinského na polský). Jerzy TOMASZEWSKI, *Ojczyzna nie tylko Polaków. Mniejszości narodowe w Polsce w latach 1918–1939*, Warszawa 1985.

Katica JURČEVIĆ – Ozana RAMLJAK – Zlatko HASANBEGOVIĆ (eds.),
Hrvatska i Turska: povijesno-kulturni pregled,
Zagreb: Srednja Europa – Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2016, 136 s.,
ISBN 978-953-7963-42-2, 978-953-7964-35-1.

Osmanská etapa dějin Chorvatska je okrajovým a nadto ideologicky dosti zabarveným tématem moderní chorvatské historiografie.¹ Tato skutečnost je o to markantnější, že užší jádro chorvatského etnického prostoru – Posáví a Pouní – bylo v bezprostředním styku s Osmany a později i součástí jejich státu přinejmenším od roku 1493, kdy se odehrála pro Chorvaty osudná bitva na Krbavském poli, až do podpisu Karlovičského míru roku 1699. Slovanské oblasti mezi řekou Drávou a Jadranským mořem se bezprostředně potýkaly s Osmany ještě déle, od konce 14. do konce 18. století, některé části středověkého Chorvatského království dokonce zůstaly i po víceméně úspěšné habsbursko-benátské reconquistě panonsko-dinárského prostoru natrvalo mimo jeho hranice (tzv. Chorvatské Turecko a Tureckou Dalmácií dnes nalezneme v Bosně a Hercegovině). Vedle toho se v chorvatském prostředí zachovaly rovněž jisté kulturní reliktů z doby osmanské vlády: mj. početná slovní zásoba, příjmení, toponyma, zvyky a hmotné památky.

Neutěšený stav všeobecného povědomí o chorvatsko-osmanských kontaktech a vztazích se pokusila napravit skupina pedagogů z Katedry turkologie Filozofické fakulty Univerzity v Záhřebu, která s pomocí zaměstnanců Ústavu společenských věd Iva Pilara připravila sborník s názvem *Chorvatsko a Turecko: historicko-kulturní přehled*. Konkrétní motivy jednotlivých autorů k tomuto počínu však zůstávají nejasné, jelikož rok 2016 nebyl spojen s žádným výročím historické ani jiné významné události, nejspíše se jednalo o krátkodechou iniciativu lidí kolem historika Zlatka Hasanbegoviće, tehdejšího chorvatského ministra kultury (v úřadu setrval necelý rok) a vlivného národovce islámské víry. Podobné téma přitom bez většího ohlasu zpracovalo o rok dříve i periodikum Matice chorvatské *Hrvatska revija* v tematickém čísle *Vztahy Turecka a Chorvatska (Odnosi Turske i Hrvatske)*.² Přestože se jedná o publikaci rozsahem skromnou a obsahem nijak převratnou, na významu jí přidává šíře jejího záběru (věnuje se tématům politickým, hospodářským, kulturologickým, jazykovědným i folkloristickým, a to od středověku po současnost) a odbornost jejich tvůrců. Sborník primárně cílí na širokou veřejnost, čemuž je i přizpůsoben jazyk příspěvků, rozsah poznámkového aparátu a členění

1 Z poslední doby např. Ivo MAŽURAN, *Hrvati i Osmansko carstvo*, Zagreb 1998.

2 *Hrvatska revija*, roč. 2015, č. 2.

textu, chybí též rejstřík jmen a místních názvů. Nutno dodat, že osmanistika a turkologie se v Chorvatsku začaly rozvíjet teprve v 90. letech 20. století ještě coby odnož bosenskohercegovské orientalistiky a jejich výsledky dosud nenacházejí patřičnou odezvu.

Příkladem úzkého propojení chorvatské a bosenskohercegovské orientalistiky je zakladatel chorvatské osmanistiky Nenad Moačanin³ který studoval v Záhřebu i Sarajevu. Moačaninův příspěvek (s. 1–20), dříve otištěný v časopisu *Hrvatska revija*, v úvodu shrnul základní aspekty osmanské expanze a vlády v chorvatských zemích od 14. do 18. století a nepřilíš obeznameného čtenáře zasvětil do osmanského období chorvatské minulosti. Tato stať ovšem i navzdory neoddiskutovatelné erudici trpí jistými nedostatky. Nejvíce problematická je interpretace chorvatsko-osmanských styků prostřednictvím Bosny a jejích obyvatel. Ačkoli totiž Chorvatské království, od roku 1102 pevná součást svatoštěpánské koruny, a Bosna (od 9. století střídavě spravovaná Raškou, Dukljou, Chorvatskem, Byzancí a Uhrami, od 12. století s jistou mírou samosprávy, nakonec se osamostatnila na Uhrách) v minulosti netvořily jednotlý politicko-správní a etnokulturní celek, z Moačaninova výkladu je možné dovozovat opak. Autor ryze účelově zmiňuje skutečnost, že krátce před osmanským vpádem do Bosenského království roku 1463 v zemi převládali katolíci, čímž implicitně navozuje spojitost mezi katolicismem a chorvatskou národní identitou. Historik se tohoto svévolného zjednodušení dopouští soustavně, mj. i v syntetizující práci *Turecké Chorvatsko (Turska Hrvatska)*, kde označil trvalé uchycení Osmanů v Bosně po roce 1451 za začátek osmanského průniku do „chorvatského prostoru“. Netřeba zapomínat, že vedle Chorvatska v užším slova smyslu tu byly ještě přímořské oblasti v držení Benátek (Dalmácie a Istrie) a nezávislá dubrovnická komuna a později republika, tudíž hovořit o jednotném Chorvatsku a chorvatském národu v této době rozhodně nelze. Spojení chorvatských krajů s Bosnou (ta je nepřesně označována i za Bosenský pašalík, s. 3 a 5) dává jednoznačně smysl až po roce 1580, kdy byl zřízen Bosenský ejalet jako vyšší samosprávný celek osmanské říše, do jehož kompetence spadaly i někdejší oblasti Chorvatského království (sandžak Požega, Cernik, Bihać, Krka a Klis; Srem tehdy připadl Budínskému ejaletu, což je zřejmě jediný důvod, proč byl v osmanistově článku zcela ignorován). Moačanin také naprosto pomíjí existenci dvou přechodných

3 Je autorem většího množství odborných statí a tří významných monografií: Nenad MOAČANIN, *Požega i Požeština u sklopu Osmanlijskoga carstva: (1537.–1691.)* Jastrebarsko 1997 a 2003; Idem, *Turska Hrvatska: Hrvati pod vlašću Osmanskoga Carstva do 1791. godine – preispitivanja*. Zagreb 1999; Idem, *Slavonija i Srijem u razdoblju osmanske vladavine*, SlavonSKI Brod 2001.

útvářů, Jajecké a Srebrenické bánoviny na území někdejšího Bosenského království, které desítky let sloužily jako nárazníkové pásmo na uhersko-osmanské hranici. Historik rovněž dodává, že Osmané chorvatské země často ztotožňovaly s „vilájetem Zrinského“, na druhou stranu si Chorvaté v průběhu času Osmany spojili s bosenskými muslimy (dnešními Bosňáky); první ovšem platí nanejvýše do roku 1566, kdežto druhé až od Karlovického míru.

Bez ohledu na výše řečené platí, že Moačanin vytrvale narušuje ustálený pohled na charakter osmanské vlády. Správně upozorňuje na rozdílnou dynamiku a nestálost chorvatsko-osmanských vztahů (do 16. století Porta usilovala zejména o průnik do severní Itálie, poté se zaměřila na střední Evropu). Svůj výklad osmanista směřuje především na panonský prostor (Požegu a její okolí, ta byla ostatně i tématem jeho doktorské práce); válkami zdevastovanému a vylidněnému dinárskému prostoru se věnuje o poznání méně, jen výjimečně zmiňuje i Dalmácii a Dubrovník. K Moačaninovým přednostem patří schopnost obsáhnout vedle politické situace i problematiku urbanizace osmanských záborů (ve srovnání s Bosnou nepříliš intenzivní a omezenou hlavně na Slavonii), šíření islámu (stejně jako v Bosně vrcholící kolem roku 1530) a demografii (úbytek obyvatelstva nelze přičíst špatné vládě, ale válkám). V těchto aspektech se jeho přístup dosti liší od mnohých orientalistů, zejména bosenských, neboť je založený na pečlivém studiu pramenů a strážlivé interpretaci. Pozornost si zaslouží i závěrečné dva oddíly, v nichž se zabýval možnostmi nové artikulace společenských vztahů v osmanské říši v 18. století a percepcí druhého (muslimského) v chorvatském prostředí do dnešních dnů. V závěrečném přehledu významných osobností ovšem z nejasné příčiny vynechal turkofila Ante Starčević a některé další osoby, mezi nimi i ty, které usilovaly o chorvatsko-turecké sblížení za druhé světové války.

Regionální historička Vesna Miovićová ve svém příspěvku (s. 21–34) nastínila základní kontury vztahů svého rodného Dubrovníku s Portou od 15. do 17. století. Výklad se v zásadě zaměřil na dva tematické okruhy: hledání *modu vivendi* mezi dvěma nerovnými politickými celky a každoroční placení tributu. Miovićová shrnuje, že Dubrovník svou nezávislost na osmanské říši zprvu uhájil jen díky příznivým vnitropolitickým okolnostem v Cařihradu na konci 15. století, kde se vlády ujal smířlivý Bajezid II., později byla však jeho samostatnost výsledkem pouze a jen schopností samotných Dubrovničanů. Politická a kulturní svébytnost Ragusy, jak se město po staletí nazývalo, byla garantována smírčími smlouvami, na jejichž základě bylo každoročně vypláceno peněžité výkupné (to ostatně platila do roku 1526 i uherskému králi), úspěšnou diplomacií a výzvědnou činností na křes-

ťanské i muslimské straně a konečně též obchodnímu talentu. Republika si udržovala přízeň na sultánově dvoře i úplatky a navazováním přátelských vazeb s vlivnými úředníky původem z Balkánu. Přístavní město smělo totiž obchodovat s oběma zneprátelenými tábory (samo nakupovalo obilí a maso v osmanské říši), čehož Cařihrad nezřídka využíval k dovozu nedostatkového zboží a k neformálnímu styku se Západem. Až na drobné nedostatky (např. přepjaté hodnocení velkovezira Kara Mustafy-paši, s. 24) se jedná o článek založený na hluboké znalosti problematiky.

Architekt a vysokoškolský pedagog Zlatko Karač je autorem dvou příspěvků o islámských památkách v Chorvatsku a jednoho o osmanském urbanismu (s. 35–50, 51–72 a 73–84). Všechny texty vycházejí z již dříve uveřejněných statí v časopisech, ale to jim nijak neubírá na aktuálnosti a relevanci. Pečlivý historik sestavil jedinečný, byť veskrze deskriptivní popis osmanských hmotných památek, kterých se v chorvatských zemích dochovalo jen poskrovnu. Mezi ně patří např. Maškovićův han v obci Vrana, tři přestavěné mešity (Đakovo, Klis, Drniš) a několik pevnostních staveb. Za zmínku jistě stojí i orientální sbírka Chorvatské akademie věd a umění založená roku 1927. Přehledový charakter má i text věnovaný urbanismu, jenž se opírá o starší práce a již vydané prameny. Karačovi lze vytknout pouze několik drobností, které svědčí o jeho nedostatečném citu nebo vyhraněném smýšlení; zásadně nerozlišuje mezi pojmy turecký a osmanský, což se projevilo i v názvech článků, a používá expresiva jako např. „okupace“ (s. 37) a „osvobození od Turků“ (s. 38). Ostatně jen samo pojmenování „Turci“ je nepřípustný anachronismus, jelikož není jasné, zda se vztahuje na všechny obyvatele osmanské říše, etnické Turky nebo muslimy bez rozlišení.

Turkolog sarajevského původu Ekrem Čaušević představil ve svém textu (s. 85–92) život a dílo osmanského úředníka srbského původu z Bosny Miloše Mandiče, zejména pak jeho unikátní lexikografické práce. Mandić je autorem prvního relevantního slovníku orientalismů v jihoslovanském prostoru (*Turcizmi u Bosni*, později jako *Tumač turskim, arapskim i perzijskim riječima koje narod u Bosni i Hercegovini upotrebljuje*), který vyšel anonymně roku 1881 a 1895 v Sarajevu pro úřednictvo Zemské vlády. Na rozdíl od srbského spisovatele z Bačky Đorđe Popoviće, jenž stojí za publikací *Turske i druge istočanske reči u našem jeziku* (Bělehrad 1884), byl znalý osmanské turečtiny a jeho závěry, jak dokládá Čaušević na řadě příkladů, jsou až na výjimky platné dodnes. Zde by stálo jistě za srovnání Mandićových prací i s prvním srbsko-tureckým a turecko-srbským slovníkem dalšího osmanského úředníka srbského původu s Bosny Aleksey J. Popoviće z roku 1899.

Pozornému čtenáři rovněž neujde, že Čaušević srbochorvatskou slovní zásobu orientálního původu označuje za turcismy, což sice v jihoslovanském prostředí není nijak výjimečné, ale přinejmenším je to matoucí; slov ryze tureckého původu je tu nemnoho, většinou se jedná o arabismy či persianismy.

Neven Ušumović a Ekrem Čaušević prezentovali ve své stati (s. 93–110) tištěné překlady tureckých autorů v Chorvatsku a chorvatských v Turecku od konce druhé světové války. Z jejich zjištění vyplývá, že zájem o tureckou literaturu v Chorvatsku vzrostl teprve nedávno ve spojitosti s udělením Nobelovy ceny za literaturu Orhanu Pamukovi (2006) a rozmachem turecké televizní tvorby, zejména milostných seriálů. Šíření turecky psaného i mluveného slova napomohla i záhřebská Katedra turkologie, jejíž pedagogové a absolventi se intenzivně věnují překladatelství. Na druhé straně chorvatská tvorba v Turecku je prezentována doposud jen minimálně, jelikož postrádá znalé překladatele. Jedním z nevyslovených závěrů práce je mj. i zjištění, že zatímco do „objevení“ Pamuka tureckou literaturu v Chorvatsku zprostředkovávali hlavně Bosňáci, nyní jsou to v drtivé většině rodilí Chorvaté.

Etnoložka Janja Kovačová představila ve svém příspěvku (s. 111–117) rytířský turnaj Alka, který se již tři sta let pořádá v dalmatském městě Sinj a dnes se nachází na seznamu světového kulturního dědictví UNESCO. Kořeny Alky sahají k roku 1715, kdy byl Sinj neúspěšně obléhán osmanským vojskem z Bosny. Na počest neústupných obránců se pak každoročně koná turnaj, který četné prvky, včetně svého jména a užívaného pojmosloví, převzal od Osmanů. Není bez zajímavosti, že Alka se kontinuálně konala bez ohledu na momentální státní zřízení a vládců v Chorvatsku; navštěvovali ji Habsburkové i Karađorđevićové, Ante Pavelić (což autorka taktně přechází) i Josip Broz Tito, Franjo Tuđman i Stjepan Mesić a mnozí další.

Historik Anđelko Vlašić sepsal krátký přehled (s. 119–125) vědeckých a kulturních styků Chorvatska s Tureckem po roce 1991, kdy Záhřeb vyhlásil nezávislost. Z předloženého výčtu kontaktů, ujednání a smluv je patrná jistá nevyváženost vztahů mezi těmito zeměmi. Chorvatská strana projevuje vcelku intenzivní zájem o Turecko, jeho kulturu a dějiny, v návaznosti na to usiluje i o zlepšení hospodářské spolupráce, kdežto Ankara dbá především o uchování osmanského odkazu na chorvatském území, což pisatel nereflektuje v dostatečné míře. Tato nerovnováha je patrná i na poli vzdělávání; zatímco v Záhřebu od roku 1994 působí činorodá Katedra turkologie, v několikanásobně lidnatějším Turecku se vyskytuje jediný lektorát chorvatštiny, a to na univerzitě v Edirne.

Poslední stať (s. 127–133) sepsala antropoložka Ana Malnarová, která bilancovala několikasetleté chorvatsko-turecké vztahy. Podle jejích slov se Turecko, definitivně vytlačené z Balkánu na začátku 20. století, začalo do širšího regionu vracet a upínat k němu své zraky znovu v 90. letech při rozpadu Jugoslávie. Turecká společnost tehdy sympatizovala s jugoslávskými muslimy a snažila se jim všemožně pomáhat. V rámci svého „návratu na Balkán“, zesíleného po nástupu Strany spravedlnosti a rozvoje k moci roku 2002, pak Turecko upevňuje svou přítomnost i v Chorvatsku. Sblížení dvou balkánských zemí se v posledních dekádách odvíjí v několika rovinách: formou regionální spolupráce, kooperací ve strukturách NATO a skrze proces přibližování Turecka k Evropské unii, do které Chorvatsko vstoupilo roku 2013.

Závěrem shrňme, že na všech uvedených příspěvcích je patrná snaha přiblížit čtenáři osmanský (turecký) odkaz v chorvatských zemích a obohatit dnes již bezproblémové vztahy Chorvatska a Turecka o aspekt kulturně historického dialogu. Toto úsilí však místy vede k nepodloženému uhlazování a zmírňování dopadů někdejší chorvatsko-osmanské dějinné interakce, ovšem bez oslabení vyhraněných nacionálních prerogativů vůči Bosně a Hercegovině. Dříve jednostranné popisování válečných střetnutí zneprátených stran tak pomalu střídají serióznější analýzy dílčích témat a oblastí.⁴ Na syntetickou práci, která by pojednala osmanskou správu dnešních chorvatských regionů z obou zúčastněných stran celistvě a zevrubně, však očividně ještě nenazrál ten pravý čas.

Mihad Mujanović

⁴ Z významnějších prací vzpomeňme: Grga NOVAK, *Prošlost Dalmacije*. Split 2004; Pavao ŽIVKOVIĆ, *Turska osvajanja Slavonije, Srijema i Branje*, Beli Manastir 2007; Fazileta CVIKO-HAFIZOVIĆ, *Požeški sandžak i osmanska Slavonija: sabrane rasprave*. Zagreb 2016.

ZPRÁVY

Michail Jakovlevič Gefter v razgovorach s Glebom Pavlovskijm. Tretjeho tysjačletija ne budet. Russkaja istorija igry s čelovečestvom. Opyty političeskije, istoričeskije i teologičeskije o Revoljucii i Sovjetskom mire kak Russkom, Moskva, Izdatelstvo „Jevropa“ 2015, 399 s., ISBN 978-5-9739-0220-9.

V Ruské federaci, stejně jako v zahraničí, nejsou v současnosti vzácností publikace pokoušející se vysvětlit podstatu současného dění v Rusku. Anotovaná kniha je ovšem mezi nimi výjimečná. Je totiž jedinečným souborem autentických textů vzešlých z besed ruského žurnalisty a někdejšího sovětského disidenta Gleba Olegoviče Pavlovského (*1951) s významným sovětským a ruským historikem, filozofem a publicistou Michaiilem Jakovlevičem Gefterem (1918–1995). Pavlovského pojila s Gefterem dlouholetá známost. Ač věkově hodně vzdálení, byl jim od jejich prvních setkání, k nimž došlo ve druhé polovině 70. let 20. století, vlastní soulad jejich názorů, výrazně kritických vůči oficiální sovětské ideologii. V 80. i první polovině 90. let jejich setkání více či méně pravidelně pokračovala. Bědovali o současném Sovětském svazu, ale především o jeho minulosti, geopolitice a kulturních a civilizačních souvislostech. Pavlovskij si mnohé z toho zaznamenával. To mu také umožnilo, aby na sklonku Gef-

terova života, v první polovině 90. let 20. století připravil první edici Gefterových publikací s jeho autentickými komentáři. Čtenářský úspěch Pavlovského povzbudil ke zpracovávání Gefterových textů a rozhovorů s ním i po jeho smrti. Velkou pozornost v Rusku např. vyvolal jeho výběr *Trenirovka po istorii (Master-klassy Geftera)*, který vyšel v Moskvě v roce 2004. Právě na něj anotovaná publikace tematicky navazuje. Je ovšem něčím více. Je totiž sestavena výhradně z jejich rozhovorů. Ovšem takových, že tvoří pozoruhodně celistvý přehled Gefterových názorů. Nepochybně výstižné je Pavlovského konstatování v úvodu, že se jedná o Gefterovu názorovou závět.

Kniha *Tretjeho tysjačletija ne budet* je rozdělena do 17 částí. S ohledem na kulatá výročí, kterými Rusko v loňském a letošním roce procházelo, si zaslouhují zvláštní pozornost ty, které se zaměřují na osobnosti Lenina a Stalina a na tzv. Říjnovou revoluci. Neméně zajímavé jsou však i ty, které vysvětlují z Gefterova pohledu moderní Rusko, tedy zamýšlejí se nad děním v první polovině 90. let 20. století. Pozoruhodná v nich je rovněž Gefterova historická retrospektiva a jeho přiblížení analogií mezi staršími a novějšími dějinami a životem starého a moderního Ruska.

Gefter, který pocházel ze Simferopolu, poměrně přirozeně vzpomínal v úvodních pasážích na Krym. Ačkoli k anexi Krymu

Ruskou federací došlo teprve téměř dvě desetiletí po Gefterově smrti, Gefter ji v podstatě předpověděl. A to nejen na základě rozboru geopolitických zájmů Ruska, ale i kulturně civilizačních projevů života ruské, ukrajinské a krymské společnosti. Krym doby svého mládí definoval jako internacionální zemi. Tvrdil, že tomu tak bylo proto, že ve 20. letech 20. století, kdy na něm vyrůstal, tam žili Němci, Bulhaři, Tataři, Židi, Rusové, Řeci i Ukrajinci. To podle jeho názorů determinovalo řadu tamějších intelektuálů, včetně jeho, nejprve k internacionálistu a následně ke kosmopolitismu. Ten jej také přivedl k rozchodu s oficiální sovětskou ideologií. Podstatné ovšem bylo, že ve 30. letech 20. století začal studovat na Moskevské univerzitě, která s ohledem na jeho pozdější kritické názory vůči oficiálnímu sovětskému dějepiscství, nesla v letech 1932–1937 jméno historika Michaila Pokrovského.

Historika v anotované publikaci zaujmou především ty Gefterovy názory, které se týkají ruské a sovětské minulosti. Mnohé z nich jsou velmi inspirativní i pro současnost. Především proto, že leccos prozrazují o mentalitě ruské společnosti a o její historické proměnlivosti. Signifikantní např. je, že Gefter předkládá sovětské dějiny nejen jako pokračování ruských, ale vysloveně jako jejich vyvrcholení. Sovětské období popisuje jako kontinuální s předchozím, jako „přirozené“ prolnutí Ruska do sovětské civilizace a pak do jejího rozpadu („samoubijstvo“). Charakteristické pro Gefterův výklad je jeho soustředění na osobnosti, na jejich vize, cíle a ambice a především jejich až paranoidní nenávisť k ostatním; snahu prosadit svoje vize za každou cenu, bez ohledu na jakékoli hodnoty, včetně hodnoty lidského života. Specifické je ovšem rovněž Geftero-

vo pojetí ruské budoucnosti. Podle něj totiž nevyrůstá z minulosti, tedy zkušeností, ale až ze současnosti. Hlavní determinantou přitom prý je strach. Ten pak přetrvává i do budoucna. Život tak ovlivňuje nejistota, která dokáže být až fatální. Problémem podle Geftera tedy není to, co se s Ruskem dále děje, ale co si o něm dnešní společnost myslí a jak takto vytvořený obraz interpretuje.

Neupozornit nelze ani na Gefterovo vysvětlení role **náhody a nahodilosti** v dějinách jako dalšího stěžejního determinujícího faktoru ruské minulosti. Jako příklad uvádí jednání mezi Leninem a Trockým, které se mělo uskutečnit téměř v předvečer Říjnové revoluce, na němž prý Lenin navrhl Trockému, aby on byl předsedou vlády. Trockij to měl odmítnout s tím, že je židovského původu a Rusové Židům nevěří. Obdobně Gefter zmiňuje Velký teror druhé poloviny 30. let, který měl v jeho pojetí fatální následky pro celou ruskou společnost. Především tím, že na jedné straně vyvolal fyzický strach – obavy ze zatčení, obvinění, odsouzení. Na druhé straně ovšem způsobil ještě výraznější formu strachu – obavy ze ztráty víry. Víry v budování komunismu, ve Stalina jako jedinečného vůdce, ve „skvělé“ cíle.

Přečtení Pavlovského rozhovorů s Michailem Gefterem prospěje každému, kdo se chce zamyslet nad Ruskem, jeho minulostí i současností. Mnohé Gefterovy názory jsou nekonvenční. Nejsou však jedněmi z řady, které vyjadřují ruští intelektuálové. Jsou pečlivě promyšlené a mnohými fakty podložené. Při čtení této knihy je však třeba mít notnou dávku trpělivosti a číst ji velmi pozorně. Rozhodně nepatří mezi „lehké“ čtení. Navíc vyžaduje větší znalost reálií z ruské minulosti i současnosti. Prospějí i alespoň základní znalosti názorů staršího

ruského dějepiscevtví. Ať ji ale čteme jakým-koli způsobem, včetně toho, že si informace dohledáváme v dalších publikacích, výsledek nás nezklame.

Radomír Vlček

František ČAJKA – Marcel ČERNÝ (eds.),
Slovník jazyka staroslověnského.

Historie, osobnosti a perspektivy,

Praha, Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.

2016, 591 s., ISBN 978-80-86420-56-1.

Dějiny slavistiky nepatří v současné době v českém, ani širěji středoevropském prostředí k preferovaným disciplínám. Jejich postavení je ovšem obdobné jiným oborům dějin vědy, jež – nejen k vlastní škodě – stojí na okraji bádání. Mezi veřejností je ovšem o ně zájem. Je totiž zřejmé, že právě tato disciplína mnohé objasňuje, a to nejen co se týče vysvětlení její geneze a oborových vývojových peripetií, ale i pokud jde o poznání konkrétních mezioborových problémů, často i mimořádně aktuálních. Ani zdaleka se to však netýká jen společenských věd. Do značné míry to platí i pro vědy přírodní a technické. V jejich případě, možná dvojnásobně, protože právě v nich naši předci připravili, objevili a leckdy i vyzkoušeli nejedno z toho, co je nově sledováno. Možná ve vzájemné interakci vědních disciplín leží klíč k revitalizaci oborů dějin vědy a k jejich výrazné, moderní, interdisciplinární spolupráci.

Zůstaňme však u společenských věd, především u dějin slavistiky, jejichž komplexní tematický přístup, promítnutý do historické retrospektivy, v nejednom případě napomáhá osvětlit jak konkrétní slavistické bádání a dění kolem něj, tak přispívat k poznání toho, co hrdě označujeme jako

národní kulturní dědictví. Slavistika, a to ji v mnohém spojuje s přírodními a technickými vědami, je však mezioborovou disciplínou. To je v dnešní době výrazné oborové specializace a soustředění se na konkrétní tematické problémy často téměř nepřekonatelný problém. Mnozí posuzovatelé návrhů slavistických projektů se podivují, jak je možné, aby se v jejich rámci používaly odlišné metodologické postupy, nebo nebylo od samotného počátku jednoznačně oborově definované paradigma. Přitom pro poznání předmětů národního kulturního dědictví, podobně jako pro odhalení nejednoho přírodovědného či technického tajemství, je právě metodologické a mnohdy i tematické překračování či vzájemné ovlivňování v průběhu řešení projektu vysloveně nutné. Nejen proto považují za velmi cenné, že se pracovníkům Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., ve spolupráci s odborníky z dalších institucí podařilo obhájit a zrealizovat projekt, který přinesl mnohem více, než co mohl prozradit název výsledné kolektivní monografie. Anotovaný *Slovník jazyka staroslověnského*, jak naznačuje jeho podnázev – *historie, osobnosti a perspektivy* –, není ani zdaleka „jen“ příspěvkem ke staroslověnštině a k oboru, který se jejím poznáváním zabývá, totiž paleoslovenistice. To navzdory skutečnosti, že i ono „jen“ je chápáno vysoce pozitivně, protože ani v tomto směru nemá česká slavistika pole svého bádání dostatečně zmapované.

Slovník jazyka staroslověnského je rozdělený do tří základních oddílů. První – *Studie* – tvoří 9 přehledových statí, z nichž je nutné upozornit především na studii Emilie Bláhové *Kronika jazyka staroslověnského*. V ní jsou z pohledu členky pracovního týmu *Slovníku* popsány všechny podstatné události a okolnosti spojené s jeho

vznikem, stejně jako představeny klíčové osobnosti, které se zasadily o vznik tohoto unikátního díla. Následující pasáže oddílu *Studie* tvoří pojednání o souvisejících projektech, zejména o *Dodatcích ke Slovníku jazyka staroslověnského*, *Etymologickém slovníku jazyka staroslověnského*, slovnících církevně slovanského jazyka chorvatské a makedonské redakce a tzv. Srovnávacím indexu.

Druhý oddíl – *Portréty* – byl sestavený ze třinácti různě obsáhlých biogramů osobností podílejících se na vzniku zmíněného díla. V abecedním pořádku jsou zde představeny biografie Marty Bauerové (*1928), Emilie Bláhové (1931–2016), Karla Haderky (1922–1969), Zoe Hauptové (1929–2012), Stanislava Herodese (1921–2007), Václava Konzala (*1931), Vladimíra Kyase (1917–1990), Ilony Páclové (1933–1988), Ludmily Pacnerové (1925–2008), Žofie Šarapatkové (*1934), Markéty Štěrbové (1913–2003), Josefa Vláška (1934–2014) a Pavla Vyskočila (1926–1988). Pojednání o jejich životních soukromých i profesních osudech, doplněné jejich odbornou charakteristikou, provází bibliografie jejich prací a soupis literatury, která reflektuje jejich činnost. Nelze ovšem nepřipomenout to, na co editoři díla upozornili v úvodu, že bibliografie nelze chápat jako zcela vyčerpávající. Vzhledem k šíři tvorby sledovaných osobností v zahraničí je nebylo možné vždy s určitostí ověřit, stejně jako nebylo v silách autorů biogramů dohledat všechny ohlasy jejich lexikografických děl. Opomenuty mohly zůstat i některé drobnější práce spoluautorů, především ty, které se netýkaly přímo paleoslovenistiky.

Třetí oddíl – *Přílohy* – představuje jednak soupisy a tabulky, které reflektují účast jednotlivých autorů na *Slovníku*, a zároveň

přetiskují a v několika případech editují různé archivní dokumenty. Jejich úkolem je dokumentárně mapovat tvorbu *Slovníku jazyka staroslověnského*. Pro dějiny slavistiky je ovšem škoda, že u nich není jednoznačně uvedeno, kde se archiválie nacházejí. Nejedna z nich by totiž byla využitelná i pro badatele, kteří se věnují širším souvislostem dějin slavistiky, nebo kteří sledují dějiny slavistických institucí.

Kolektivní monografie *Slovník jazyka staroslověnského – historie, osobnosti a perspektivy* je druhým svazkem ediční řady Slovanského ústavu AV ČR, v. v. i., významně nazvané *Studiorum slavlicorum memoria*. Soustředí se na významné osobnosti české slavistiky, především ty, které byly spojeny se Slovanským ústavem, který působil v meziválečném a poválečném Československu až do roku 1963, a některými jeho, především jazykovědnými, nástupnickými organizacemi. Historické obory v zaměření ediční řady zůstávají stranou. Je ovšem třeba mít na zřeteli, že to byli především koryfeje historických oborů, kteří se zasadili o to, aby byl Slovanský ústav na konci roku 1963 zrušen a aby vznikl Ústav dějin evropských socialistických zemí, později rekonstruovaný do podoby Československo-sovětského institutu, ve kterém se slavistické bádání omezilo na dějiny a dokonce i jen na jejich jednu část s prioritním zaměřením na minulost Sovětského svazu. Nepochybně je podle mého názoru ke zvažování, zda by v nových podmínkách a poté, co se v uplynulých více než 25 letech od Sametové revoluce dostatečně vyprofilovala odborná pracoviště, nemělo uvažovat o výraznější tematicky profilované slavistické projektové spolupráci a tvorbě společných slavistických oborových týmů či center, v nichž by se historie opět stala rovnocen-

nou disciplínou ostatním, slavistiku profilující, oborům.

Radomír Vlček

Marcel ČERNÝ – Petr KALETA – Eliška PAPCUNOVÁ (eds.),

Pražské sorabistické studie II.

K 360. výročí narození pražského sochaře lužickosrbského původu Matěje Václava Jäckela (1655–1738),

Česko-lužická historie, č. 6, Praha, Společnost přátel Lužice – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Serbski institut Budyšin 2016, 304 s.

[+32 s. barev. příl.],

ISBN 978-80-905626-8-4.

Kolektivní monografie *Pražské sorabistické studie II. K 360. výročí narození pražského sochaře lužickosrbského původu Matěje Václava Jäckela (1655–1738)* přináší celkem 21 studií z pera sorabistů z Česka, Německa (Lužice), Polska a Srbska. Zahrnuje témata ze všech hlavních sorabistických disciplín a tomu odpovídá i její vnitřní členění do čtyř základních oddílů.

První oddíl *Dějiny umění a kulturní věda* (s. 13–74) otevírá Jana Tischerová (*Matěj Václav Jäckel, lužický sochař českého baroka, jeho život a dílo*) svou charakteristikou Jäckelovy tvorby, kterou vřazuje do dobového kontextu i do širších souvislostí středoevropského sochařství dané epochy. Marija Měrcinowa (*Vizuální identifikace. Lužičtí Srbové v rané portrétní fotografii*) se pokusila naznačit důležité aspekty v počátečních dějinách fotografického zachycování lužickosrbského obyvatelstva. Christina Boguszowa (*Umělecká sbírka Lužickosrbského muzea v Budyšině a nové nákupy posledních let*) zmapovala vybraná díla lužickosrbských

i zahraničních autorů ze sbírek nejdůležitější muzejní instituce Lužických Srbů. Jurij Luščanski (*Neznámý lužickosrbský malíř Horst Šlosar (1903–1964)*) představil pozapomenutou lužickosrbskou osobnost socialistického realismu v období Německé demokratické republiky s využitím bohatého ilustrativního materiálu (na konci publikace jsou reprodukovány barevné obrazové přílohy týkající se nejen Šlosara, nýbrž celého 1. oddílu). Nicole Dołowy-Rybińska (*Jazykové a kulturní praktiky mladých katolických hornolužických Srbů*) pojednala o svých výzkumech z oblasti identity mladých lužickosrbských katolíků v Horní Lužici.

Druhý oddíl *Etnologie a hudební věda* (s. 77–139) je uveden Leošem Šatavou (*Region Lužice na přelomu 18./19. století. Počátky novodobé lužickosrbské identity a jazykového obrození*), který se zamýšlí nad formováním moderní národní identity Lužických Srbů v době pozdního osvícenství. Ines Kellerowa (*Lužickosrbské lidové kroje dnes – zkušenosti jejich nositelů*) pojednává o současné situaci v oblékání lidového kroje v Lužici. Petr Ch. Kalina (*Činnost Jurije Mencla na poli lužickosrbských nástrojů pro lidovou hudbu*) podává portrét houslařského mistra a rovněž hráče na několik typů lužickosrbského lidových houslí Jurije Mencla. Měrko Šolta-Scholze (*Lužickosrbská svatba – lužickosrbské národní oratorium*) odpovídá na otázku, jaký měla lužickosrbská kantáta *Serbski kwas* na slova národního klasika Handrije Zejlera, zhudebněná na přelomu let 1849/1850 skladatelem Korlou Awgustem Kocorem, vliv na formování lužickosrbského národa. Lukáš Novosad (*Z kóždym lěcom přinǎdže hwězdny čas. Moderní lužickosrbské písňové texty*) nastiňuje základní obrysy poetiky lužickosrbských písňových textů po roce 1945, mnoh-

dy překládaných či volněji upravovaných podle českých „šlágrů“.

Třetí oddíl *Literární věda a dějiny* (s. 143–225) zahajuje Marcel Černý (*Jan Petr jako historik lužickosrbské literatury*) zevrubnou analýzou nemalého sorabistického literárněvědného odkazu kontroverzního slavisty Jana Petra (1931–1989), u něhož jinak převažovala orientace lingvistická a který jako „normalizační kádr“ zastával vysoké funkce na pražské filozofické fakultě i v Československé akademii věd. Dietrich Scholta-Scholze (*Jurij Brězan (1916–2006): ve staré Spolkové republice „jen“ autor knih pro děti a mládež*) porovnává recepci rozsáhlého díla spisovatele ve Spolkové republice Německo s jeho pozicí v literárním životě Lužice a celé někdejší Německé demokratické republiky. Franc Šěn (*Knihovna Lužickosrbského gymnaziálního spolku – slovanská knihovna v Budyšíně*) popisuje historii vzniku a fungování knihovny Lužickosrbského gymnaziálního spolku v Budyšíně, důležité svými slaviky. Piotr Pałys (*Od slovanské vzájemnosti k internacionalismu. Lužickosrbský věstník (1946–1948) versus Nová Lužice (1948–1949)*) se zabývá problematikou dvou českých populárních periodik, reflektujících lužickosrbské záležitosti po roce 1945. Petr Kaleta (*Lužickosrbsští poslanci v parlamentních volbách vrcholné totality NDR v letech 1954 a 1958*) se věnuje nejnovějším dějinám Lužických Srbů po druhé světové válce. Studie tematicky předjímá jeho nejnovější knihu *Lužičtí Srbové v lidové sněmovně. Nástin politického života v srbské Lužici v době NDR* (Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2017). Hynek Oberhel (*Archiv Společnosti přátel Lužice*) charakterizuje současný stav spolkového archivu.

Čtvrtému oddílu *Jazykověda* (s. 229–284) dominují dvě srovnávací sondy na té-

ma pravopisného slovníku Pawoła Völkela z pera Tadeusze Lewaszkiewicze (*Jazykové a redakční rozdíly mezi prvním (1970) a čtvrtým (1981) vydáním*) a Renaty Bury (*Rozdíly mezi čtvrtým a pátým vydáním ortografického Vökelova slovníku*). Jana Šolcína (*Aktuální problémy osvojení a naučení lužické srbštiny*) se zaměřuje na sorabistickou didaktickou a vzdělávací problematiku. Edward Wornar (*Nejstarší dolnolužickosrbský katechismus z poloviny 16. století (katechismus z Gothy)*) podává lingvistickou charakteristiku jedné z prvních souvislejších památek dolní lužické srbštiny. Dalibor Sokolović (*Jazykové postoje Lužických Srbů a Slováků ve Vojvodině*) srovnává výsledky svých jazykovědných výzkumů u Lužických Srbů a vojvodinských Slováků.

Publikace, vybavená německým resumé (s. 291–294) a jmenným rejstříkem (s. 295–302), je již 6. svazkem ediční řady *Česko-lužická historie*. Pražská setkávání předních znalců jazyka, literatury, kultury a umění Lužických Srbů se tak ukazují jako podnětná platforma pro odbornou činnost sorabistů různých oborů a zároveň jako smysluplná, nově vznikající tradice s velkým badatelským i popularizačním potenciálem.

Nikol Vosmíková

Petra KOŠŤÁLOVÁ (ed.),
Šimon Polský. Putování 1608–1618. Cestopis a kroniky arménské poutníka,
Praha, Argo 2016, 487 s.,
ISBN 978-80-257-1934-3.

Arménské prameny pro studium dějin střední a východní Evropy se dosud užívají jen výjimečně. Přitom arménská diaspora se na území dnešního východního Polska

a na pravobřežní Ukrajině usazovala již v období vrcholného středověku a patřila mezi početné a vlivné komunity. Studium arménských pramenů tak nejen doplňuje celkový historický obraz zmíněných zemí, ale propojuje je také s těmi oblastmi v Orientu, s nimiž arménská komunita udržovala styky.

Zásluhou Petry Košťálové se do rukou českého čtenáře dostává překlad jednoho z nejpozoruhodnějších pramenů z této oblasti. Překladatelka a editorka svazku patří mezi přední české armenisty, je autorkou monografie *Stereotypní obrazy a etnické mýty Arménie* (Praha 2012), dále se podílela na kolektivní monografii *Katastrofa křesťanů: likvidace Arménů, Asyřanů a Řeků v Osmanské říši v letech 1914–1923* (Červený Kostelec 2017). Zkušenosti s edicemi pramenů nabyla v souboru *Arménské kroniky od jezera Van (XVI.–XVIII. století)* (Červený Kostelec 2011), který sestavila, přeložila a doplnila úvodní studií.

Recenzovaná publikace se skládá z vlastního cestopisu Šimona Polského (Simon Lehaci, 1684/5–cca 1639) a dále z jeho menších děl, mezi něž patří dva kolofony a několik menších kronik zachycujících významné historické události 20. a 30. let 17. století. Práce je vybavena rozsáhlou (přibližně stostránkovou) a fundamentálně pojatou předmlouvou, která seznamuje s osudy arménské komunity v Polsku a představuje život a dílo samotného Šimona Polského. V návaznosti na monografii *Stereotypní obrazy a etnické mýty Arménie* si autorka v Šimonově díle všímá zejména heterostereotypů různých blízkovýchodních komunit, mezi něž patří nearménští východní křesťané, Židé, muslimové, západní křesťané, Arabové a další. Dále publikace obsahuje rozsáhlý (více než 80 stran) poznámkový apa-

rát, výkladový slovníček a převodník měř, vah a měn.

Šimon Polský na svou velkou cestu vrazil v roce 1608. Jednalo se o rozsáhlé poznávací putování, které jej nejprve zavedlo do Kostantinopole, aby poté navštívil pobřeží Egejského a Marmarského moře a posléze po cestě do Říma poznal Itálii. Jeho další cesta vedla zpět do Orientu, kde navštívil Egypt a jeho putování završila pouť do Svaté země. Kromě popisu těchto cest jsou hodnotné zejména pasáže popisující situaci arménské komunity. Pro historika zabývajícího se střední a východní Evropou je zvláště zajímavé líčení jejího postavení v samotném Polsku, kde arménská diaspora v 17. století zažívala řetězec závažných událostí, které nakonec vedly k jejímu úpadku, z nichž klíčovou bylo přistoupení k unii s katolickou církví.

Překlad pramenných textů v publikaci je z jazykového i faktografického hlediska proveden velice zdařile. Fundovaná a zároveň čtivá je také úvodní studie editorky. Jednalo se o nelehký úkol, protože publikace zahrnuje celou řadu specifických arménských, osmanských a obecně orientálních reálií. Editorka většinu z nich v textu zachovává v původním znění a vysvětlení ponechává na poznámkovém aparátu a výkladovém slovníčku. Takové řešení lze v případě edice pramenů považovat za optimální.

Výklad a vysvětlení reálií je v úvodní studii i poznámkovém aparátu fundovaný a zároveň srozumitelný. Určité nedostatky nicméně nalezneme u náboženských reálií. Uvedme některé příklady. Ačkoli oficiální název arménské autokefální církve zní Arménská apoštolská církev, nelze v textu hovořit pouze o „apoštolské církvi“. Zvláště nevhodně takový zkrácený název vyznívá při konfrontaci s jinou církví s apoštolskou

posloupností (viz s. 92: „katolickou a apoštolskou víru“; cožpak „katolická víra“ není apoštolská od svatého Petra?). Zcela zřetelné není ani pojetí duchovních hodností; co se například rozumí pod pojmy „kněz vyššího svěcení“ a „kněz nižšího svěcení“ (např. na s. 110–111)? Podle katolické terminologie existuje vyšší a nižší svěcení, ale kněz je vždy instalován do své hodnosti svěcením vyšším, další svěcení je pak již biskupské. Stejně tak nemůžeme v případě východních a orientálních církví hovořit o „celibátu“ (s. 444), jedná se o mnišství. Pro pravosláví nepovažují za šťastné v češtině užívat pojem „ortodoxie“, protože jej lze vztáhnout ke každému pravověří i mimo křesťanský rámec. Není také možné, že „v neděli ráno se pak slavily pašije“ (s. 106). V neděli, zvláště pak na Velikonoční neděli, se oslavuje vzkříšení, a nikoli jemu předcházející utrpení (pašije).

Jak ve své úvodní studii zmiňuje Petra Košťálová, *Putování Šimona Polského* má své analogie v celé řadě dobových cestopisů, včetně těch českých, s nimiž autorka také vyprávění konfrontuje. Avšak pohled Arména pocházejícího ze střední Evropy přináší na problematiku zcela nový a neotřelý pohled. Z tohoto důvodu a s přihlédnutím k celkové kvalitě publikace lze *Putování Šimona Polského* doporučit co nejširšímu okruhu zájemců.

Hanuš Nykl

Edward DŁUGAJCZYK –
Miłosz SKRZYPEK (eds.),
*Protokoły posiedzeń plenarnych Rady
Narodowej Księstwa Cieszyńskiego
(1918 – 1920)*, Część I. – II.,
Cieszyn 2016, 524 s., 414 s.
ISBN 978-83-940832-4-3.

Poláci v Těšínském Slezsku se prohlásili za součást polského státu už 12. října 1918, a proto se někdy uvádí, že právě zde byla obnovena polská nezávislost. Reprezentantem Poláků se zde stala Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego, která v následujících měsících stala, s ohledem na obtíže konstituování centrální vlády v Polsku, důležitým správním orgánem. Těšínské Slezsko však patřilo k územím s komplikovanou národnostní strukturou a s velkým hospodářským potenciálem. Češi ho pokládali za součást Zemí Koruny české a už před válkou se region stal místem tvrdých střetů mezi sebou rivalizujících Čechů a Poláků. Už koncem října 1918 zde proto existovala velmi tržaskavá situace, kterou se načas podařilo zažehnat smlouvou o prozatímním rozdělení Těšínského Slezska uzavřenou zemi Radou Narodową a Zemským národním výborem pro Slezsko sídlící v Opavě.

Dobře známé události dalších měsíců a let jsou velmi smutnou kapitolou v dějinách Těšínského Slezska završenou arbitráží mocností z 28. července 1920 o rozdělení sporného území. I když se tato problematika stala předmětem už řady historických zpracování, faktem zůstává, že často bývají příslušné práce zatíženy emocionálními postoji, respektive tzv. českým nebo polským pohledem na věc. Východiskem z této nezdravé situace je studium pramenů a snaha pochopit motivy (což však neznamená se

s nimi vždy ztotožnit) jednání protistrany. Nyní se historikům dostává do rukou velmi zásadní materiál k dějinám československo-polského sporu o Těšínsko.

Protokoly z jednání Rady Narodowé se podařilo objevit až v roce 1990, avšak ještě dvacet šest let čekaly na ediční zpracování. Anotovaná edice přitom nepřináší pouze záznamy se schůzí. Ve druhém svazku připravili editoři výběr dokumentů vztahující se k tématům probíraným na zasedáních. Jsou zde také seznamy členů Rady, rejstříky pro oba svazky, seznam pramenů a literatury a cizojazyčná shrnutí (v němčině a češtině). Edice vyšla v rámci řady Bibliotheca Tessinensis, a to v její polské sérii jako osmý díl. V prvním svazku najdeme také vstupní studii s nástinem dějin poměrů v Těšínském Slezsku ve sledovaném období (srov. recenzi Dana Gawreckého v *Slezském sborníku* 114, 2016, č. 2, s. 99–102), rozborem literatury a také pojednání o osudech protokolů Rady. Dokumenty jsou opatřeny podrobným poznámkovým aparátem s vysvětlivkami zmiňovaných událostí a biogramy. Nejen s ohledem na blížící se sté výročí československo-polského sporu o Těšínské Slezsko se edice stane vyhledávaným pramenem.

Jiří Friedl

Marek KORNAT,
*Wacław Grzybowski ambasador
w Moskwie (1936–1939).
Biografia polityczna,*
Warszawa, Wydawnictwo Sejmowe 2016,
320 s. ISBN 978-83-7666-402-6.

Wacław Grzybowski patřil mezi významné diplomaty meziválečného Polska. Nyní se do rukou čtenářů dostává jeho životopis

z pera předního znalce zahraniční politiky polského státu mezi oběma světovými válkami Marka Kornata. I když se jedná – jak naznačuje podtitul – o politickou biografii – samotný název jednoznačně zdůrazňuje, že těžiště výkladu spočívá v sice krátkém, avšak pro Polsko zásadním působení Grzybowského ve funkci velvyslance v Sovětském svazu. Diplomatem se W. Grzybowski stal poměrně pozdě – až po květnovém převratu v roce 1926. Jeho první mise přitom mířila do Československa, kde jako vyslanec pobýval v letech 1927–1935. I když tato kapitola z Grzybowského kariéry nepřitahuje největší pozornost autora, přesto jí věnuje jistý prostor. Vždyť Grzybowski prožil v Praze období, kdy vztahy mezi Polskem a Československem byly ještě poměrně dobré, aby se po roce 1934 výrazně zhoršily. Autor přitom ukazuje na úskalí, jaké přináší velmi neúplná pramenná základna (většina materiálů polského ministerstva zahraničních věcí vzala za své za druhé světové války). Zatímco sám Grzybowski vzpomínal, že Piłsudski mu před odjezdem do Prahy nevydal žádné vůči Československu nepřátelské instrukce (ačkoli, jak známo, neměl o něm maršál valného mínění), ministr zahraničních věcí August Zaleski naopak později tvrdil, že maršalovy pokyny Grzybowskiému byly natolik protičeskoslovenské, že je musel mírnit, aby vztahy mezi oběma státy zůstaly alespoň korektní. Kde je pravda, nevíme. Autor se domnívá, že zhoršení československo-polských vztahů nebyla vina Grzybowského, ačkoli sám vyslanec sympatií k jižnímu sousedovi neměl.

Největší pozornost M. Kornat soustřeďuje na dobu, kdy byl Grzybowski velvyslancem v Moskvě. Pro českého čtenáře má jí význam zejména ty části knihy o září

1938, která umožňují na případné sovětské angažmá ve prospěch Československa nahlédnout z polské perspektivy. Nejvíce se však kapitoly o Grzybowského působení v Moskvě soustřeďují na otázku, nakolik mohla polská diplomacie předpovědět sovětské kroky v září 1939 a čelit jim. Kornat zdůrazňuje, že mise v Moskvě s sebou přinášela mnoho těžkostí. Neustálé sledování všech zaměstnanců ambasády v podstatě znemožňovalo získat věrohodné informace. V podobné situaci přitom byli i představitelé anglického a francouzského velvyslanectví. Bylo proto nemožné zjistit, na čem se ve skutečnosti Německo a Sovětský svaz v srpnu 1939 dohodly. I povolání některých ročníků Rudé armády v září 1939 vnímal Grzybowski jen jako preventivní opatření s ohledem na to, že blízko sovětských hranic se rozhořel válečný konflikt. Vysoce autor naopak oceňuje Grzybowského postoj ve chvíli, kdy byl předvolán do lidového komisariátu zahraničních věcí, aby si převzal nótu, v níž Moskva oznamovala zahájení obsazování polských východních území. Grzybowski ji odmítl přijmout a M. Kornat dodává, že se jednalo o moudrý postup. Kdyby ji přijal, akceptoval by tím i tvrzení, jímž Sověti odůvodňovali svou ozbrojenou intervenci: konec existence polského státu. Grzybowski tím zároveň vytvořil kánon, jak v takových situacích postupovat. Polsko ho znovu aplikovalo, když v dubnu 1943 oznámili Sověti přerušení diplomatických styků s polskou exilovou vládou poté, co se obrátila na Mezinárodní Červený kříž s prosbou o vyšetření okolností smrti polských důstojníků v Katyni.

Mise v Moskvě byla zároveň Grzybowského poslední. Patřil k exponentům sanačního režimu, a tak vláda gen. W. Sikorského s jeho službami už nepočítala. Okupaci pro-

žil ve Francii, kde zůstal i po válce až do své smrti.

Kniha M. Kornata, psaná se znalostí věci a zároveň věcně a bez emocí (ačkoli sympatie k hrdinovi knihy autor neukrývá), se bezpochyby stane důležitým příspěvkem k dějinám polské meziválečné zahraniční politiky.

Jiří Friedl

Jarosław RABIŃSKI –
Ewa RZECZKOWSKA –
Jadwiga KOWALSKA (eds.),
Dziennik czynności Naczelnego Wodza gen. Władysława Sikorskiego.
Tom I, 30 VIII 1939–31 VII 1940,
Lublin 2016, 943 s.,
ISBN 978-83-8061-287-7.

Polská historiografie se může pochlubit řadou edic dokumentů pro období druhé světové války. Už v 60. letech 20. století vyšel soubor nejdůležitějších dokumentů k polské otázce za války (*Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej*, Stefania Stanisławska [ed.], Warszawa 1965) a k polsko-sovětským vztahům (vyšla v anglickém překladu pod názvem *Documents on Polish-Soviet relations 1939–1945*), jejichž utváření mělo zásadní dopad na polské moderní dějiny. Jelikož však dokumentace polské exilové vlády a jí podřízených vojenských jednotek zůstávala deponována v londýnských depozitářiích Polské institutu a muzea gen. W. Sikorského, mohla fundamentální edice dokumentů k dějinám polského domácího odboje pod názvem *Armia Krajowa w dokumentach* vyjít nejprve v zahraničí. Až rozpad sovětského bloku v roce 1989 otevřel dosud nevídané možnosti zpracování dal-

ších edic. Několikasvazková *Armia Krajowa w Dokumentach* mohla vyjít v reedici a v současné době Institut národní paměti přistoupil k jejímu novému zpracování a rozšíření. Z řady dalších edic k polskému domácímu i zahraničnímu odboji je třeba zmínit zejména velký projekt vydání protokolů ze zasedání polské exilové vlády spojený se jmény Wojciecha Rojka a Andrzeje Suchcitze. Tandem profesora Jagellonské univerzity a vedoucího archivu Polského institutu a muzea gen. Sikorského se ukázal jako dobrá volba, díky níž mají dnes badatelé k dispozici kompletní ediční zpracování tohoto zásadního pramene.

Spolupráce mezi historiky působícími v Polsku a v Londýně v tomto směru pokračuje. Posledním příkladem je edice deníku činnosti hlavního velitele polské armády na Západě gen. W. Sikorského. I když se jedná spíše o evidenční pomůcku, která pouze v bodech zachycuje denní program generála, díky pečlivě zpracovanému poznámkovému aparátu získává edice značně na při-

dané hodnotě. Deník dává nahlédnout do každodenní činnosti Sikorského, možnost udělat si představu, s kým se setkával a která místa navštěvoval. Zaznamenává také důležité události, jako podpisy smluv či jiné významné události. První svazek obsahuje záznamy do konce července 1940. Pro české historiky však bude mnohem zajímavější svazek druhý. Po porážce Francie a následné evakuaci na britské ostrovy se v československo-polských vztazích začala psát nová a výrazná kapitola, vrcholící deklarací z 11. listopadu 1940, jež fakticky zahájila jednání o československo-polské konfederaci. Bude zajímavé zjistit, jak se konfедераční jednání a československo-polské vztahy vůbec v této době odrážejí v záznamech deníku hlavního velitele polské armády.

Edici předchází vstupní studie a ediční poznámka (oba texty jsou na závěr knihy připojeny i v anglickém překladu), nechybí ani seznam pramenů a literatury, fotografická příloha a rejstříky (jmenný, místní, věcný).

Jiří Friedl